tribuna

LJUBLJANA, letnik XXX, 22.november 1980 Številka 4

ŠTUDENTSKI ČASOPIS Cena 5 din

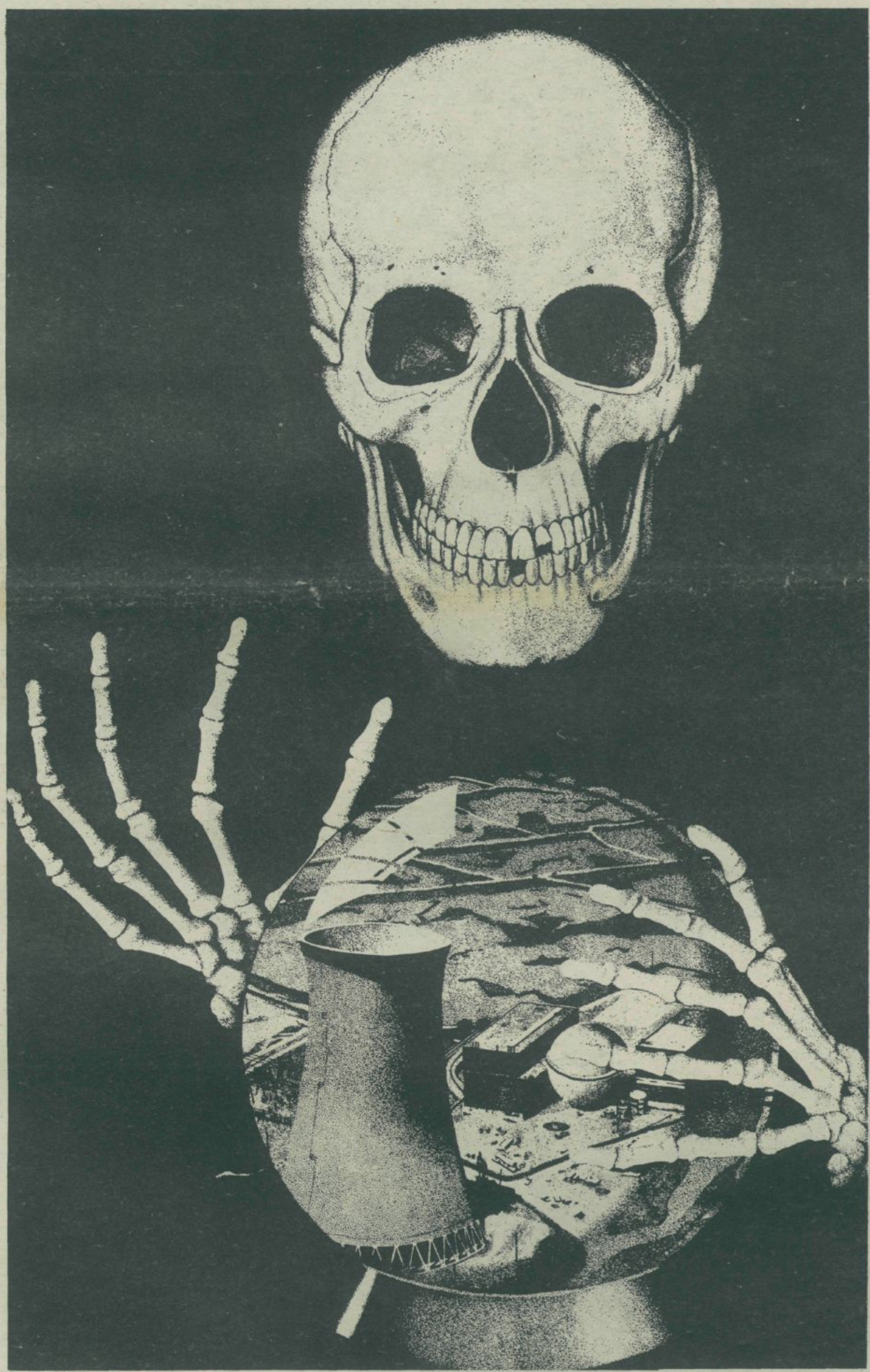

uvodnik

NASPROTJA JEDRSKE ENERGETIKE

V zdajšnji ekonomski krizi se energija vse bolj postavlja kot njena Arhimedova točka. Zgodovinsko pogojeno prestrukturiranje energijskih potreb in produkcijskih možnosti je energijo, predvsem pa električno energijo, napravilo za blago in sicer za takšno blago, ki ima v okviru celote blagovne produkcije temeljno in poenotujočo funkcijo.

Temeljno funkcijo — ker na današnji stopnji razvoja tehnologije in razširjenosti trga vsaka oblika produkcije blaga zahteva energijski izvor, ki bi zadoščal tako zahtevi po potrebni moči kot po njeni sorazmerni stalnosti. Le energijski sistem, vzpostavljen na osnovi električne energije, lahko zaradi velike kapacitete in relativno preprostega transporta zadovolji obe zahtevi.

Poenotujočo funkcijo — ker lahko celotna produkcija blag, ne glede na različne pomožne specifičnosti, deluje na osnovi enega samega energijskega vira.

Čim bolj energija kot specifična vrsta blaga v celoti blagovne produkcije sprejema obe ti dve funkciji, tem bolj se blagovne krize, do katerih po svoji notranji dialektiki vodi obstoječi produkcijski način, kažejo kot v bistvu energijske krize.

Kot ima električna energija temeljno in poenotujočo funkcijo v okviru industrije, tako ju ima nafta v okviru transporta. Na osnovi teh dveh blag se danes meri obseg sveta.

Zaradi obeh funkcij energije v okviru blagovne produkcije je tudi razumljivo, da si kapital neprestano prizadeva za tem, da bi se dokopal do neizčrpnega in zastonjkarskega vira energije, ki bi mu dolgoročno omogočal brezmejen zalet. V največjih ekonomskih krizah doslej je namreč ravno prehod na nov obilen in cenen vir energije dajal kapitalu dodatnega zagona. Tako je v hudi energijski krizi leta 1973 kazalo, da bo pospeševanje razvoja jedrske energije edino odrešujoče sredstvo za premaganje ne le te, ampak tudi vseh prihodnjih kriz. Vendar temu ni več tako. Od leta 1972 do leta 1977 so npr. delnice vodilne ameriške tvrdke na področju jedrske tehnologije Westinghouse padle kar za 70 %. Po začetnem naskoku se je torej kapital začel odvračati od te vrste energije. Zakaj?

Neprestano večanje mere presežne vrednosti, ki je kapitalu inherentno, vodi k uvajanju vse bolj in bolj produktivnih tehnologij v proces ustvarjanja presežne vrednosti. Na ta način se veča delež konstantnega kapitala, vstopajočega v produkcijo, napram njegovemu variabilnemu delu, pravimo, da se povečuje organska sestava kapitala, vstopajočega v produkcijo. Paradoksalno je, da kapital lahko kratkoročno zadovolji težnjo po večanju mere presežne vrednosti le tako, da jo dolgoročno gledano zmanjšuje.

To protislovje lahko zasledimo tudi pri produkciji energije kot produkciji posebne vrste blaga. Jedrska tehnologija kot — zgodovinsko gledano — zadnja tehnološka stopnja proizvodnje energije, zahteva silno intenzivna kapitalska vlaganja in s tem izredno visoko organsko strukturo kapitala. Vendar ta kvantitativna rast deleža konstantnega kapitala povzroča tudi globoke kvalitativne spremembe, ki so v zvezi s konkretno obliko te kapitalsko intenzivne tehnologije.

Gre namreč za tole: zaradi potencialne nevarnosti „gole" jedrske tehnologije se mora visok delež konstantnega kapitala preleviti v neproduktiven kapital varnostnih naprav, kontrolnih sistemov in zaščite okolja. Očitno je, da ta neproduktivni kapital zmanjšuje profitno mero, saj povečuje celoten konstantni kapital po vrednosti, a ga hkrati relativno zmanjšuje po obsegu. Ta tendenca, čeprav ni lastna le jedrski tehnologiji, pa je zato ravno tu najizrazitejša. Leta 1978 je namreč kar 1/4 rasti cene na kW električne energije prišla na račun zahtev po varnosti in ohrani okolja, absolutna kapitalska vlaganja v energetiko pa so bila leta 1976 takale: 400 — 500 dolarjev na kW instalirane električne moči za TE, 800 — 900 dolarjev na kW za HE in 1500 — 1700 dolarjev na kW za JE.

Dejstvo, da je neproduktivni kapital pri vlaganjih v jedrsko energetiko potreben, pa še ne določa njegove celotne absolutne velikosti. Za določitev le-te vzemimo v klešče neko konkretno JE „Gola" JE bi s svojimi trdimi, tekočimi in plinastimi radioaktivnimi odpadki ter s toplotnim onesnaževanjem (ki so tej tehnologiji inherentni) tako zelo degradirala okolje da bi njegova vrednost vrtoglavo narasla. Kapital namreč zdravo okolje oziroma neokrnjena narava zanimata le v toliko, v kolikor sta zaobsežena v celoti blagovne produkcije, torej v kolikor nastopata kot blago, nujno potrebno za normalno reprodukcijo delovne sile. (Pri tem seveda ni pomembno, od kod izvira ta potreba, ali iz želodca ali pa iz glave).

V določevanju velikosti neproduktivnega konstantnega kapitala si torej stojita nasproti dve težnji: kapital teži za tem, da bi bil delež neproduktivnega kapitala čim manjši, da bi bila s tem mera presežne vrednosti čim večja in vrednost nedegradiranega okolja čim manjša. Temu nasproti stoji težnja, da bi bila vrednost nedegradiranega okolja čim večja, da bi se torej čim večji del presežne vrednosti odvajal za njegovo vzdrževanje. Boj proti jedrski tehnologiji torej združuje vse tiste družbene razrede (in ne le proletariat), katerih mezde ne dopuščajo, da bi si svoje življenjsko okolje bodisi izbirali bodisi reproducirali. Zato se vrstijo barve protijedrskega gibanja od zelene do pisane, od rdeče do črne.

NASPROTJA MESTNE ENERGETIKE

Eden od pomembnejših vzrokov energijske krize je tudi prestrukturiranje potreb po električni energiji, ki se kaže v velikem naraščanju potreb po vršni energiji. Samo dejstvo bi bilo sicer nepomembno, če ne bi na stanovanjsko komunalni sektor odpadlo v povprečju kar okoli 40 % vse porabljene električne energije (približno toliko kot na industrijo). Struktura potreb po energiji je bila leta 1975 v povprečju (svetovnem) takšnale:

Energoresursi	Mestno-komunalni sektor	Industrija	Transport
Trdo gorivo	48	69	1
Tekoče gorivo	174	139	161
Naravni plin	61	67	/
Elektrika	140	150	8
Izgube	55 %	45 %	83 %

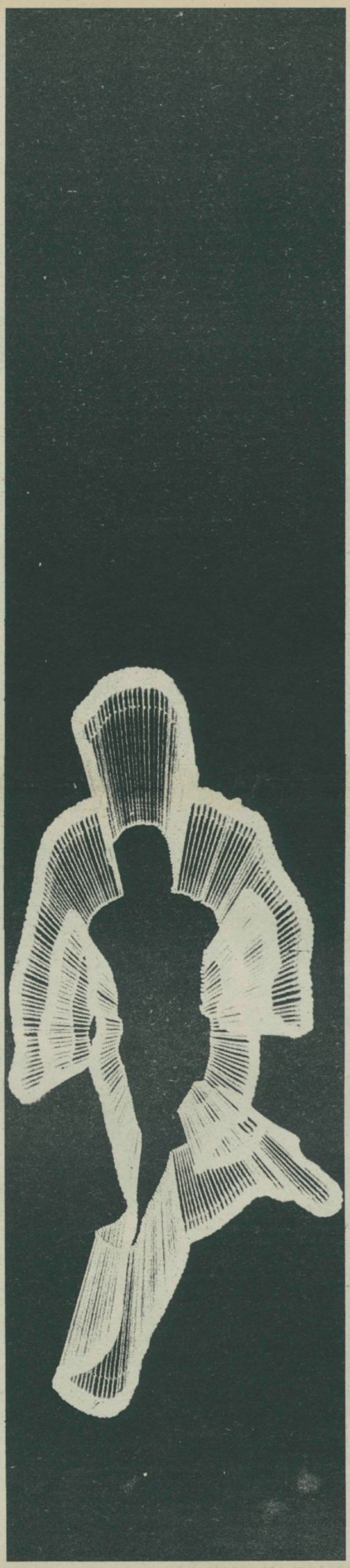

(Vse številke so v milijonih ton ekvivalenta premoga). Očitno je torej, da ima mestno komunalni sektor v celoti potreb po energiji dokajšnjo težo, zato je tudi upravičena domneva, da nasprotja v tem sektorju tudi bistveno opredeljujejo naravno energijske krize.

Od leta 1950 do leta 1977 se je celotna moč elektrarn povečala kar za 14-krat, medtem, ko se je količina proizvedene električne energije povečala le za okoli 6-krat. Izkoristek izrabe električne moči je bil torej leta 1977 približno dvakrat manjši kot 27 let prej. Zakaj?

Mestno komunalni energijski sektor je močno podvržen nihanjem, ki jih narekuje struktura delovnega dne. Ta nihanja se kažejo predvsem v velikem naraščanju potreb po vršni energiji. Le-te seveda zahtevajo tudi povsem določen način produkcije električne energije. Vse več je vršnih elektrarn s srednjo močjo in omejenim, natančno določenim časom delovanja. To je tudi poglavitni vzrok za padec izkoristka celotne instalirane električne moči, saj daje vršna moč energijo le v nekem efektivnem času, ki pa je precej manjši od običajnega obratovalnega časa.

Enega od osnovnih vzrokov pomanjkanja električne energije lahko torej povežemo s povečanjem deleža vršne energije in padcem izkoristka instalirane vršne električne moči. Sam pojav vršne energije pa je povezan s koncentracijo kapitala in delovne sile v mestih.

Zmanjševanje deleža mestne energetike v celotni strukturi potreb po električni energiji bi potemtakem zmanjšalo tudi potrebe po vršni energiji. S tem bi seveda izboljšali majhen izkoristek, ki se drži vršne električne moči.

Druga možnost je, da se vrhovi porabe električne energije zgladijo in porazdelijo preko celega dne, kar bi se dalo doseči z drsečimi delavniki. Vprašanje je seveda, če ne bi takšni premiki izzvali večjih družbenih napetosti kot samo dejstvo, da mestna energetika drastično znižuje izkoristek instalirane električne moči in da zahteva vrtoglavo pospešeno gradnjo elektrarn.

Koncentracija kapitala in delovne sile v mestih sili energetiko v neprestan stampedo pospešenih gradenj. To se je primerilo v Sloveniji leta 1959, ko je prišlo do prvih redukcij električne energije, še bolj pa ob energijski krizi leta 1973. Da tak način reševanja energijskega vprašanja to vprašanje le vedno znova reproducira, je več kot očitno.

Rešitev se morda nakazuje le v eni smeri. Z gradnjo manjših regionalno in lokalno pomembnih elektrarn bi lahko razbremenili mestno energetiko, vendar pa se moramo pri tem zavedati, da takšna gradnja predpostavlja tudi povsem novo in bistveno spremenjeno razmerje med mestom in vasjo. Razrešitev energijskega vprašanja posega torej v samo srž obstoječih družbenih odnosov.

Bistvo vseh doslejšnjih razreševanj energijskega vprašanja je ignoriranje teh revolucionarnih sprememb v odnosu mesto — vas, ki jih ravno energijsko (skupaj s stanovanjskim) vprašanjem postavlja čedalje bolj radikalno.

Na koncu lahko rečemo le to, da razrešitev vprašanja npr. mestne energetike ni zgolj v takšnih ali drugačnih številkah planiranih gradenj, pač pa njegova najtrdnejša ost bije v temelje obstoječih družbenih odnosov.

ENERGIJSKA SITUACIJA PRI NAS

Poraba energije v Jugoslaviji zelo hitro raste in je bila leta 1971 okoli 993.000 TJ, približno dvakrat več kot leta 1960, leta 1975 pa okoli 1.342.000 TJ, torej trikrat več kot leta 1960.

Zanimivo je, da lahko do leta 1975 ugotovimo stalno upadanje deleža premoga v porabi energije, ki je s 75 % leta 1960 padel na 40 % leta 1975. Posledice teh substitucij je čutiti še danes in večanje deleža premoga v porabi energije je tudi ena od pomembnejših točk osnutka družbenega plana 1981-85.

V nasprotju s premogom pa delež uvožene nafte neprestano narašča, od 5 milijonov ton leta 1971 smo leta 1979 prišli kar na 12 milijonov ton uvoza surove nafte. To je seveda posledica izredno hitro se razvijajočega prometa, ki v glavnem sloni na tekočih gorivih oz. naftnih derivatih.

Vrednost uvoza goriv je znašala že leta 1971 173 milijonov dolarjev, kar je tedaj predstavljalo okoli 12 % skupnega plačilnega deficita v blagovni menjavi s tujino. Zaradi stalnega višanja cen surove nafte se uvozna obremenitev zaradi nafte stalno povečuje, tako da gre letos okrog 50 % celotnega plačilnega deficita v poslovanju s tujino na račun uvožene nafte. Vsled velikega uvoza se stalno povečuje tudi naša energetska odvisnost, ki je bila leta 1971 le okrog 30 %, a danes dosega že okoli 50 %.

Slovenija ima izredno majhne rezerve energije in sicer skupaj z ocenjenimi rezervami urana okrog 6,6 % vseh energijskih rezerv SFRJ. Poraba primarne energije v Sloveniji pa znaša kar 14,7 % celotne jugoslovanske porabe. Zato se ni čuditi dejstvu, da smo že leta 1975 nabavljali zunaj kar 44 % potrebne primarne energije, leta 1980 okrog 54 % in leta 2000 naj bi po predvidevanjih uvažali kar 63 % potrebne primarne energije.

Energijska poraba v Sloveniji v letih 1960—1975 je odsev neprestane substitucije premoga z naftnimi derivati. Po letu 1980 pa naj bi se delež premoga zopet povečeval in naj bi z njim zadostili vse potrebe slovenskih TE, ostalo porabo premoga pa naj bi pokrili z nabavami zunaj Slovenije in z energijo, ki bi jo kupili od termoelektrarn v Bosni, Srbiji in na Kosovem.

Poraba nafte se je v šestdesetih letih neprestano večala in sicer za 19,1 % na leto. Ta prirastek je v prvih petih letih sedemdesetih let precej upadel (12 %), vendar še vedno ostaja velik. V obdobju od 1980 do 2000 naj bi po predvidevanjih rast porabe naftnih derivatov zavrnila povečana poraba premoga in zemeljskega plina, poleg tega pa se za to obdobje predvideva tudi pospešena gradnja javnih toplarn, s katerimi naj bi omejili individualno proizvodnjo toplote za ogrevanje, toplo vodo in industrijsko paro. Na ta način bi racionalneje izkoriščali predvsem premog.

V Sloveniji smo od celotnega razpoložljivega hidroenergetskega potenciala, ki znaša okoli 8 milijard kWh do leta 1979, izkoristili že njegov najboljši del, okoli 3,1 milijarde kWh oz. 39 %. Izkoristljivost celotnega potenciala pa je bila ocenjena na 80 %. Preostalih 3,5—4 milijard kWh vodne energije na leto pa naj bi izkoristili do leta 2000. Rudnik urana v Žirovskem vrhu bo po predvidevanjih dajal okoli 160 ton U_3O_8 letno. To pomeni, da naj bi zadoščal le do leta 1995, ko naj bi predvidoma zgradili drugo JE in bodo skupne potrebe narasle na 350 ton U_3O_8 letno. Če ne bi do tedaj našli nobenih novih ležišč uranove rude, bi to pomenilo dodatno uvozno obremenitev in novo energijsko odvisnost.

Energijska situacija v Sloveniji prav gotovo ni ugodna, zato je potrebno predvidevati, da bo prišlo do izrabe alternativnih virov energije (sončna energija, geotermična energija, bioenergija, energija vetra) nekako v letih 1985—2000. Ta trditev je zaenkrat še hudo spekulativna, saj je povprečna cena alternativnih energij okrog 5000 dolarjev na kW, kar jih, če ne predvidevamo kakšnih drastičnih premikov na svetovnem energijskem trgu, izloča iz konkurence.

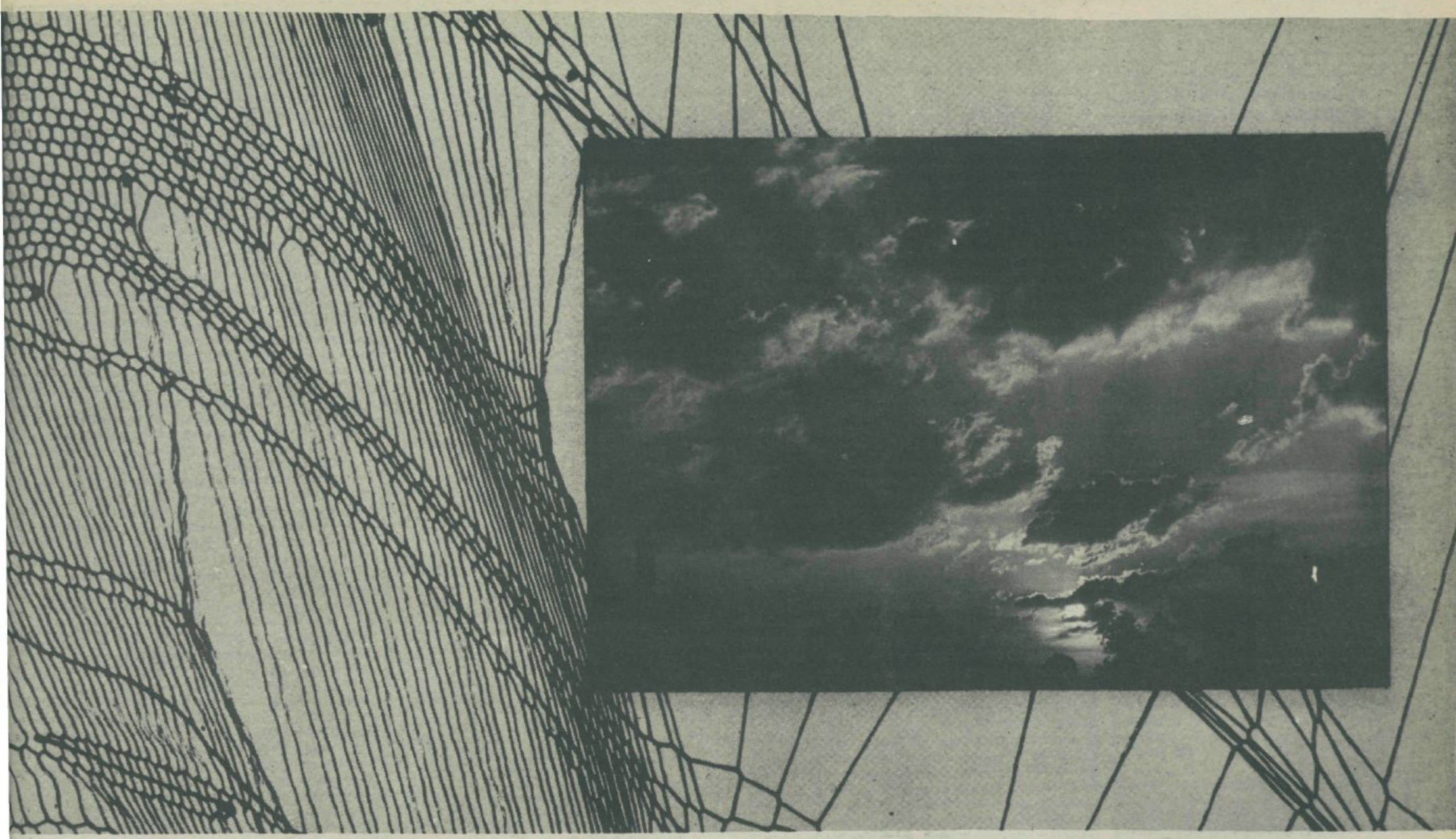

AČRT RAZVOJA SLOVENSKE ENERGETIKE LETIH 1981 – 1985

lačrt razvoja slovenske energetike v letih 1981–1985

Osnutek družbenega plana SR Slovenije (odslej ODP) za leto 981–1985 predvideva predvsem postopno zmanjševanje uvozne dvisnosti na področju energetike, poraba energije pa naj bi teeljila na:

- „dolgoročnem in zanesljivem zagotavljanju osnovnih potreb po energiji vsem potrošnikom,
- zmanjšanju energetske odvisnosti od uvoza, večjem in boljšem izkoriščanju lastnih virov energije in povečani nabavi in zakupu energije v drugih republikah in avtonomnih pokrajinah na načelih združevanja dela in sredstev,
- dosledni realizaciji sprejetih ukrepov racionalnega pridobivanja, pretvarjanja, transporta in porabe energije, varčevanju ter usmeritvi v proizvodnjo, ki na osnovi kriterijev o prestrukturiranju rabi relativno manj energije,
- vzpostavitvi politike cen za energijo, ki bo omogočila poleg pokrivanja stroškov za enostavno reprodukcijo tudi del stroškov za razširjeno reprodukcijo in stimulirala varčno gospodarjenje z energijo ter večje izkoriščanje lastne energetske osnove,
- pospešeni realizaciji geoloških raziskav vseh vrst domačih energetskih virov, zlasti premoga, nafte, plina in urana,
- obveznem optimiranju razvojnih programov, smotrni pripravi in racionalni izgradnji energetskih objektov,
- upoštevanju zahtev po varstvu okolja in smotrni rabi prostora,
- ustvarjanju pogojev za pridobivanje in uporabo še drugih virov energije, ki so pomembni z narodno gospodarskega vidika in postajajo tudi ekonomsko dostopni v široki potrošnji (manjši hidroagregati, sončna energija, zemeljska toplota, odpadna toplota),
- nadaljnjem razvoju samoupravne organiziranosti energetskega gospodarstva". (Osnutek družbenega plana)

Poleg tega ODP predvideva že v tem obdobju začetek uresniievanja programa izgradnje elektrarn z instalirano močjo okoli 000 MW ter ustreznega prenosnega in razdelilnega omrežja. V olikor se pod temi „močnimi" elektroenergijskimi objekti razume udi že izgotovljeno JE Krško in pa tisto, ki jo še načrtujemo raditi, je potrebno povedati, da je ugotovljena kapaciteta rudnika irovski vrh le okoli 160 ton U_3O_8 letno in torej lahko oskrbuje le no samo JE. Če v doglednem času ne bi našli novih nahajališč ranove rude v SFRJ, bi to pomenilo, da se izpostavljamo še daleč ujši energijski odvisnosti, kot jo je predpostavljala nafta. Obseg te dvisnosti nam pove podatek, da se namerava do leta 2000 zgraditi ar 20 JE na področju SFRJ.

Zmanjšanje uvozne odvisnosti naše energetike naj bi omogočilo udi intenziviranje programa izkoriščanja hidroenergije. Pri tem je otrebno dodati, da je „boljša" polovica našega hidroenergijskega otenciala že izkoriščena, zato bo izkoriščanje druge polovice sproilo (in že sproža) celo vrsto ekonomskih, ekoloških in prostorskih orašanj. Medtem ko torej ODP predvideva intenzificiranje gradnje ečjih elektrarn, se omejuje le na „nadaljevanje gradnje" z ozirom a manjše elektrarne. To je seveda razumljivo, saj manjše elektrarne oziroma regionalni in lokalni avtonomni energijski objekti), če naj i posegale v razreševanje energijske krize, vlečejo za seboj tudi elo vrsto korenitih družbenih sprememb, ki se tičejo predvsem elacije mesto – vas. Vsaj kar se tiče energetike pa ODP glede globljih družbenih premikov ostaja pri frazi o „nadaljnjem razvoju amoupravne organiziranosti energetskega gospodarstva".

Kar se tiče prehoda na premog kot nadomestila za uvozno odvisnost od nafte, je potrebno poudariti, da kar 90 % vseh rezerv domačega premoga predstavlja nizkokalorični lignit. Intenzifibiranje uporabe premoga v široki porabi in industriji bo gotovo pripeljalo tudi do širših ekoloških problemov v zvezi z onesnaženjem okolja.

Panaceje za energijsko krizo torej ni in ODP večinoma caplja za znanimi recepti njenega delnega razreševanja in daljnoročnejšega reproduciranja. Med te prav gotovo spadata tudi substitucija nafte s premogom (180 stopinjski obrat substitucije premoga z nafto iz šestdesetih let) in pa povečevanje deleža jedrske energije v celotni strukturi energijske produkcije.

za uredništvo:
Rudi Podgornik

TRIBUNA, ŠTUDENTSKI ČASOPIS
IZDAJA UK ZSMS LJUBLJANA

Trg osvoboditve 1/II, soba 86
Telefon: (061)21-280

UREDNIŠTVO: Mitja Maruško – v.d. glavnega urednika, Slavko Hozjan – odgovorni urednik
Bojan Korsika in Igor Bavčar – teorija in mednarodni odnosi, Dušan Turk in Tomaž Krašovec – univerza,
Rudi Podgornik – naravoslovje, Andrej Drapal – kultura, Mojca Dobnikar – tajnica, Marjetka
Šušteršič – lektorica, Vojko Flegar – likovna in tehnična oprema, Franc Milošič – posebne naloge

Stalni sodelavci: Franco Juri, Matjaž Potokar

IZDAJATELJSKI SVET: Rudi Rizman, Primož Hainz, Mile Šetinc, Janez Topovšek, Samo Hribar, Tomaž Krašovec, Borut Eržen, Igor Bavčar, Bojan Korsika, Franc Milošič, Slavko Hozjan

Uradne ure so vsak dan od 10. do 13. ure v prostorih uredništva. Dežurstva posameznih uredništev: ponedeljek – kultura, torek – univerza, sreda – prodaja in likovna oprema, četrtek – teorija petek – naravoslovje, Glavni in odgovorni urednik – vsak dalavnik. Redni javni sestanki uredništva so vsak četrtek ob 17. uri. Rokopisov ne vračamo in pisem uredništvu ne honoriramo. Pisma uredništvu ne smejo presegati 7,5 strani (pol avtorske pole). Celoletna naročnina je za dijake in študente 50. din, za ostale 100. din Številka žiroračuna 50101 – 678 – 47303 z obveznim pripisom za Tribuno!

TISK: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani. Priprava za tisk: IBM Dnevnik

Oproščeni temeljnega davka na promet po pristojnem sklepu
številka 421-1/70 z dne 22. januarja 1973.

Naj živi proletarska revolucija!

HARALD GLASER:

„Miroljubna" uporaba atomske energije kot primer kapitalističnega tehnološkega razvoja — teze k soodvisnosti kapitalističnega razvoja in problem ekologije

Uvod

S temo o atomski energiji se dodaknemo dveh problemskih sklopov, ki jih bomo najprej navedli ločeno:

1. Treba je pojasniti, kateri nagibi so določevali in določajo razvoj atomske energije.

2. Nevarnosti te tehnologije postavljajo pod vprašaj tako optimistično naravnanost nasproti „tehničnemu napredku", kot tudi ločitev med družbeno nevtralno razumljeno tehniko in njeno, zgolj na aplikacijo nanašajočo se vezanost interesov. Spoprijem okoli atomske energije, onesnaževanja okolja in gospodarske rasti je omajal dolgo časa prevladujoči tehnični optimizem. Predlogi, ki jih zastopajo Burgerinitiative in deli alternativnega gibanja, so praviloma omejeni na tehnične modele („alternativna tehnika", varčevanje energije), ne da bi se upoštevala družbena pogojenost in forme njene realizacije. Ali pa propagirajo umik iz „industrijske družbe" in ne morejo dati nobenih odgovorov na probleme onih, ki so vezani na industrijsko produkcijo. Razločna postane ta dilema ob razkoraku med anti-atomskim in alternativnim gibanjem na eni strani in diskusijami o racionalizaciji in tehničnem inovatorstvu v podjetjih in sindikatih na drugi strani ter prav tako ob dozdevnem konfliktu o cilju med zagotovitvijo delovnih mest in kvalitativnimi zahtevami za okolje in delo.

S tem postane tehnologija dostopna politični praksi in je nujno potrebno, izhajajoč iz posledic tehničnega razvoja, ugotoviti njegove gonilne sile in temeljne tendence. Ob načinu funkcioniranjaposameznih tehnologij je treba kapitalistično formovno določitev delovnih sredstev in delovnega procesa kritizirati v detajlih. V pričujočem članku bom obravnaval atomsko tehniko z aspekta značilnosti kapitalističnega razvoja produktivnih sil.

1. Najprej k vzrokom za izoblikovanje in razširitev te tehnologije.

M. Massarat označi kot glavno gonilno silo v bližnji prihodnosti s stališča gospodarstva pričakovane ugodnejše stroške atomske električne energije (Massarat 1979, str. 59). Po mojem mnenju energijsko-politična premišljanja ne morejo neposredno in za vse dežele pojasniti interes za atomsko energijo. V ZRN je argument o energiji, če odmislimo vse propagandistične funkcije za začetek atomske politike, dobil na teži šele s spremembami v naftnem sektorju 1973/74. V času nizkih cen nafte se je lahko atomska električna energija kot cenejši in zaneslivejši energijski vir zdela v najboljšem primeru zanimiva za daljno prihodnost. Tudi danes je energijsko-politična uporaba atomske energije znano sporna. Prednostni vzrok za razvoj te tehnologije vidim v interesu merodajnih kapitalskih skupin zaradi možnosti oplajanja pri proizvodnji atomskih naprav. Pri tem so bile in so, odvisno od dežele in časa, različne okoliščine, ki so v teh poslih dopuščale pričakovani profit. Odgovarjajoče so se spremenile konstelacije interesov. Kot okvirni pogoji so učinkovali: obseg koncentracije kapitala, obseg in oblike državno-gospodarskega prepletanja in sodelovanja, prednostno državne tehnološke politike, vojaški aspekti. V ZDA in ZRN je bila atomska energija že od začetka v znamenju mednarodne konkurence. Da bi razumeli gonilne sile razvoja v podrobnostih, so potrebne zgodovinske študije primerov. (1)

2. Kako se prepredajo interesi po atomski energiji z atomsko politiko? Kakšne kakovosti je državna politika tehnologije ob pogoju generalne neplaniranosti in nezmožnosti planiranja razvoja produktivnih sil?

Odločitev za lahkovodni reaktor, kot točke preobrata v zahodnonemški atomski politiki in začetek njene prve komercialne faze, razločno pokaže, kako se ob konkurenci svetovnega trga in kratkoročnih odločitev akterjev tehnični razvoj osamosvoji nasproti njihovim „planerjem": „Državno-atomskoindustrijski kompleks" se ne sme razumeti kot enoten blok, toliko manj, kolikor se zahodnonemška atomska politika odlikuje z zavestno, planirano kontinuiteto (kar ne pomeni, da v njej ne prihaja do izraza nobena tendenca). Razen zaradi snovnih posebnosti atomske sile, se lahko ugotovijo določeni momenti, ki so karakteristični za tehnološki razvoj v sedanji fazi kapitalizma: posebej orientacija na svetovni trg in sodelovanje države in kapitala. V toliko je atomska tehnika „prototip nove tehnike". (2) Ti določeni momenti ne pojasnijo samo odločitev za atomsko tehnologijo, kot eno tehnologijo proizvodnje električnega toka, temveč tudi izbiro jasne linije razvoja (kot lahkovodni reaktor).

3. Preden bomo prikazali, kako so bili v atomski tehnologiji zatrti družbeni pogoji njenega nastanka, je treba osvetliti tezo, da kapitalistična formovna določitev tehnike ni vmeščena šele v njeni aplikaciji, temveč že v njeni konstrukciji.

4. Atomsko tehniko bomo pri tem opazovali s treh strani:

— Tako v načinu realizacije varnostnih ukrepov kot tudi v delovnem procesu atomskih obratov, se lahko spoznajo posebnosti kapitalističnega razvoja tehnike.

— Potencialna nevarnost, ki jo v sebi skriva atomska tehnika, ponazarja možnost „spremembe produktivnih in destruktivnih sil", kot je ta fundamentalno vmeščena v prisvajanje narave preko kapitala.

— Atomska tehnika nudi primere za osamosvojitev družbeno postavljenih ciljev v samovoljno prisilo stvari.

5. V zaključku bodo nakazani sklepi z ozirom na:

— kritiko kapitalističnega razvoja tehnike in prisvajanja narave

— strategijo proti atomski energiji

Nemogoče je, v tukaj zastavljenih okvirih, obravnavati temo tudi samo v zasnovi v vseh njenih aspektih. Opombe k formovni določenosti delovnega procesa in tehnike ostajajo v obliki tez, ne moremo se spuščati v naravoslovje in njegovo funkcijo pri posredovanju kapitalistično postavljenih ciljev v formi tehnike. Nadalje se ne bomo spuščali v:

— Buergerinitiativo, njen nastanek, oblike, predhodnike, razvoj, njene predloge za energetsko politiko in politiko rasti in njeno vlogo v političnem sistemu ZRN

— diskusijo o alternativni tehniki

— posledice izvoza atomskih naprav v dežele tretjega sveta

— zahodnonemško energetsko politiko od petdesetih let

— atomsko energijo dežel t.i. realnega socializma

I. K razvoju atomske tehnologije in industrije

1.1. Civilna uporaba atomske energije v ZDA

1.1.1. Okoliščine, ki so izzvale interes Ameriškega kapitala za atomsko energijo

Opazovanje ameriške atomske politike obljublja razlago o:

— motivih, ko so vodili „k miroljubnemu izkoriščanju atomske energije"

— predpostavkah zapoznelo zastavljenih zahodnonemških prizadevanj. Politična in gospodarska pozicija premoči ZDA v taboru zaveznikov je imela za posledico koncentracijo vojaških atomskih raziskav v manhattanskem projektu, kontrolo pri razširjanju surovin in Know-how ameriške vlade. Udeleženci manhattanskega projekta so si po končani vojni obetali ugodnejšo izhodiščno pozicijo za civilno uporabo nove tehnologije. Prve predloge za civilni reaktorski program so razširili l. 1951, kot je naznanjal razvojni naskok Velike Britanije za gradnjo jederskih elektrarn. To je lahko škodljivo učinkovalo na mednarodno konkurenčno sposobnost ameriške reaktorske industrije, kajti v mnogih deželah so bili stroški konvencionalnega proizvajanja energije višji kot v ZDA in tukaj so se odprle nepričakovane možnosti za prodajo jedrskih elektrarn, ki še niso bile zrele do najvišje stopnje eficience." (Roedel 1972, str. 163)

Interes ameriških koncertov je bil usmerjen torej od začetka na svetovni trg zaradi omilitve tajnosti predpisov po izgubi monopola ZDA nad atomskim orožjem 1952/53 so bili olajšani komercilani začetki. V večjem obsegu pa se je začel razvoj reaktorjev šele koncem petdesetih in v začetku šestdesetih let, ko sta prišla, ob zaključku rekonstrukcijske faze zahodnoevropskih dežel, tehnološki naskok in pozicija premoči ZDA zaradi mednarodne konkurence v nevarnost. Razen omenjene nepriviligiranosti možnih kupcev pri stroških za energijo JE, so prišle ameriški atomski industriji prav še druge okoliščine: geografska razdelitev surovin, izkušnje z vojaškimi atomskimi projekti, visok državni proračun za raziskovanje in razvoj.

1.1.2. Uveljavljanje interesov kapitala nad državnim vodstvenim aparatom

Z manhattanskim projektom doseže državna tehnološka politika novo dimenzijo: sodelovanje države, kapitala in znanosti, državne zmogljivosti financiranja novega obsega, ustvaritev investicijskih in prodajnih možnosti za privatna podjetja preko tehnološkega razvoja v javnem sektorju. Kajti firmam, ki so bile udeležene pri manhattanskem projektu, je uspelo uporabiti državni vodstveni aparat in militaristično monopolistično ureditev za svoje cilje:

1. Zaradi personalne in tehnične opremljenosti je bila AEC (ameriški urad za atomsko energijo) faktično odvisen od svojih pogodbenih firm. V izključeni pristojnosti kongresa so te razpolagale razen tega z vplivnimi interesnimi zastopstvi.

2. Rezultati vojaških atomskih raziskav so se lahko naprej uporabljali za civilne namene. Tako sta lahko General Electric in Westinghouse koristno uporabila svoja spoznanja o pogonskih agregatih za atomske podmornice pri razvoju reaktorjev za elektrarne. Njihov tehnični naskok je pripeljal do tega, da je urad za atomsko energijo AEC reaktorske linije teh koncernov favoriziral in odklonil alternativne koncepte. Zaradi takšnih razvojnih prednosti in njihove povezanosti z vojaškimi tajnimi projekti, je uspelo pogodbenim firmam, tudi po razrahljanju državnega monopola, zadržati pozicijo premoči pri atomskih poslih.

3. Državne subvencije, kakor tudi prevzem nove tehnologije pri podjetju za javno preskrbo z električno energijo (EVU), so narekovale tudi privatnim EVU finančno udeležbo pri poskusnih reaktorjih, čeprav niso JE obljubljale nobenih gotovih prednosti glede stroškov. Razen tega se je bilo bati predčasnega razvrednotenja konvencionalnih naprav. Zaradi zmanjšanja rizika so se EVU odločile za reaktorske linije GE in Westinghousa.

4. Na svetovnem trgu je merila ameriška atomska politika prvič: na odpiranje izvoznih trgov, kar je zahtevalo gotovo kooperacijo s trgovinskimi partnerji, in drugič: na zagotovitev lastne (vojaške in gospodarske) prednosti v konkurenčnosti. Povezava med vojaškimi cilji in komercialnimi interesi postane jasna ob izvozni politiki AEC za gorivo: Za izvoz obogatenega urana po ekstremno nizkih cenah je zahtevala AEC mednarodno razširitev lahkovodnega reaktorja, ki sta ga razvila ameriška koncerna, zagotavljala prodajo uranskim rudniškim družbam in skrbela za obratovanje vojaško pomembnih naprav za obogatitev. Ker se lastno proizvajanje obogatenega urana pri cenenem uvozu ni izplačalo, so ostale dežele dojemalke odvisne od ameriških pošiljk goriva in s tem gospodarsko in politično pod kontrolo. Ta strategija je ostala dolgo časa učinkovita.

1.2. Izhodiščni položaj zahodnonemške atomske politike

V ZRN je prišla iniciativa za razvoj atomske energije s strani „gospodarstva". Vojaške odločitve so igrale, če sploh so, samo stransko vlogo, tudi se ni mogla navezati na vojaške izkušnje. Drugače kot v Franciji so bile v ZRN kapitalske skupine, ki so lahko uvajale atomsko politiko in določale njeno usmeritev.

1.2.1. Splošni gospodarski izhodiščni pogoji

1. S prehodom od ekstenzivne k intenzivni akumulaciji kapitala so dobile nove produkcijske tehnike centralen pomen za stopnjevanje produktivnosti dela. V privatno-gospodarskem, kakor v javnem sektorju, se je naprej ukvarjalo z znanstveno-tehničnim raziskovanjem. Izrazita izvozna orientacija zahodnonemške industrije je terjala hitre reakcije na mednarodne tendence tehnološkega razvoja in povečala pritisk za tehničnimi inovacijami. Čeprav je obstajala „tehnološka vrzel" med ZRN in ZDA že dlje časa, je začela škodovati šele v času konkurenčne sposobnosti zahodnonemškega kapitala, ko so s koncem faze ponovne izgradnje izginili izjemno ugodni pogoji oplajanja. V celoti so prišli ti pogoji do izraza s krizo l. 1957/58. V izvoznih vejah industrije so se napovedovale že od začetka petdesetih let in so že takrat, narekovale tehnične inovacije večjega obsega. V toliko je treba odločitev za atomsko energijo, čeprav se je zgodila pred krizo l. 1957/58, razumeti kot izraz spremenjenih pogojev oplajanja.

2. Sredi petdesetih let so postali glasni glasovi, ki so govorili o grozeči „energetski vrzeli". Kot posledica rastoče energetske porabe je nastopilo leta 1955 na višku konjunkturnega zaleta pomanjkanje premoga. Uvoz premoga in nafte sta obremenila plačilno bilanco. Konkurenčne prednosti Atomske energije nasproti fosilnim energijam so bile v tem času izjemno optimistično ocenjevane. Ob upoštevanju konjukturnih vzrokov pomanjkanja premoga in takrat še majhnega deleža nafte pri preskrbi z energijo, lahko ugotovimo, da v času, ko se je izoblikovala odločitev za atomsko energijo, ni bilo daljnoročne energetske vrzeli in tudi ni bila na vidiku. Pri tem se je, če ne upoštevamo omejenih možnosti substitucije atomske energije in premoga, lahko računalo s gospodarsko proizvodnjo atomske električne energije šele za konec šestdesetih let. Šele od takrat naprej je bilo, tudi glede stroškov nasproti ZDA in Velike Britanije, pričakovati od jedrske energije rešitev.

Tudi če ni bilo energetske vrzeli, vpliv energetskega argumenta na mnenje in ustvarjanje interesa ni bil nepomemben. Povezava prognoz o pomanjkanju energije z optimističnimi ocenami atomske energije je stopila na konglomerat interesov EVU (najugodnejše možnosti produkcije), gospodarstva v splošnem (poceni energija) in države (gospodarska rast zaradi politične stabilnosti). Proizvajalci JE in spremljajočih pomožnih snovi in storitev so lahko računali na znaten profit.

1.2.2. Konstelacija interesov okoli atomske energije

Med industrijskimi vejami, ki imajo opraviti z atomsko energijo, lahko razlikujemo tri skupine:

1.) proizvajalci investicijskega blaga in surovin, t.i. moderni sektor: kemična, elektrotehnična, strojna in nekovinska industrija;

2.) podjetja za oskrbovanje z električno energijo;

3.) tradicionalni primarni producenti energije: premog in nafta.

1. Vodilne firme prve skupine so bile od začetka petdesetih let v veliki meri odvisne od svetovnega trga; tehnična premoč ameriške konkurence je prisilila producente električnih central k privzemu licenc. Z jedersko tehniko je grozilo nadaljnje povečevanje tekmovalne prednosti Američanov, ki jo je podpirala tehnološka politika ZDA. Kljub temeljnemu interesu za jedrsko energijo, sta se elektrotehnična in strojna industrija najprej držali ob strani. Pri tem je prav tako igral vlogo visok delež fiksnega kapitala ob visokem riziku in daljšem obratu, kot tudi napake dodatnih trgov „industrijska konkurenca med izdelovalci opreme za HE o tehnološki dominanci nad novo tehnologijo" (strojegradnja in kotlarne nasproti elektrotehniki) (Duebner 77, str. 19). Nasprotno je bila kemična industrija neposredno zainteresirana. Ker njeni produkti tvorijo predpostavke za zgraditev in pogon jedrskih reaktorjev, je lahko računala s tem, da bi se njene investicije v kratkem času izplačale.

K temu spadajo:

— interesi kemičnih koncernov (kot največjih porabnikov energije) po poceni energiji;

— izgledi za vstop v sektor proizvodnje elektrike preko udeležbe v ciklusu goriva;

— možnosti za izboljšanje in racionalizacijo izdelovanja kemičnih produktov s pomočjo atomske tehnike.

Razen tega je bila tudi kemična industrija izpostavljena prednostim ameriške konkurence na svetovnem trgu.

2. Velike EVU so si obetale od jedrske energije utrditev svojih monopolnih pozicij, vendar so hotele počakati, dokler se ne zagotovi gospodarsko proizvajanje električne energije z JE in „obžalovale, da bi skorajšnji masivni državni program jedrske električne energije s finančno podporo večjega števila srednjih EVU niveliral njihovo lastno startno prednost na tem področju in jih preko tega prisilil v nehoteno uničenje kapitala pri njihovih interesih za premog in pri njihovih konvencionalnih kapacitetah za proizvodnjo električne energije" (Dueber 77, str. 26). Da so lahko koncerni prve skupine in med njimi predvsem kemična industrija, uveljavili svoj interes, ob hitri državni podpori, jedrski energiji nasproti elektrogospodarstvu in premogovništvu, se lahko pojasni iz njihove gospodarske pozicije moči kot rastoče industrije, pri čemer jim je prišel prav slab položaj premogovništva (ibid. str. 78).

1.2.3. Mednarodni okvirni pogoji

Mednarodni pogoji, na katere je naletela zahodnonemška atomska politika, so bili restriktivne narave:

— V zahodni Evropi in svetu se je prizadevalo podrediti nacionalna atomska prizadevanja mednarodnim omejitvam (prim. Duebner 77, str. 5).

— Zahodnonemško atomsko raziskovanje je bilo odvisno od inozemskih dobav surovin, tehnologije in tehničnega znanja.

Od takrat se izkazuje sodelovanje z inozemskimi podjetji kot nujno potrebno. Ameriška politika goriv, privatnogospodarska struktura ameriške atomske industrije z visoko stopnjo koncentracije (centralizacije, kot tudi francoske in britanske odločitve za reaktorje, ki so jih vodili vojaški nameni, so prispevali k temu, da so kot partnerji za sodelovanje prišle v poštev le ameriške firme. Preko kartelov in kooperacijskih združenj so obstojale tradicionalne povezave med nemškimi in ameriškimi firmami. Politične opcije zvezne vlade so končno govorile o naslonitvi na ZDA tudi na gospodarskem področju.

Ameriškim firmam je nudila zahodna Evropa najboljše prodajne možnosti za atomske naprave in hkrati, zaradi stroškovnih pomanjkljivosti konvencionalnega proizvajanja energije, neko vrsto preizkusno polje za njihove zmogljivejše reaktorje. V zahodni Evropi je bila zanje, kot velik in industrializiran trg, odprta samo Zahodna Nemčija, za razliko od Francije in Velike Britanije so tukaj našli odgovarjajoče poslovne partnerje, privatno gospodarsko določevano atomsko energijo in varnost pred podržavljanjem. Firme v ZRN in ZDA, udeležene pri atomskem poslu, so sledile v veliki meri združljivim in dopolnjujočim ciljem. Vendarle so bila v začetni fazi zahodnonemške atomske politike tudi prizadevanja, da se premaga odvisnost od ZDA: v to smer sta merila planiranje reaktorjev z naravnim uranom, kot tudi prizadevanja, kako bi se lahko shajalo brez ameriških dobav surovin (prim. Duebner 77, str. 64, Radkau 78, str. 204).

1.3. Zahodnonemški razvoj atomske energije — Nastanek „politično-atomskogospodarskega kompleksa"

1.3.1. Začetek državne atomske politike

Leta 1954 so za atomsko energijo zainteresirana podjetja ustanovila „Physikalische Studiengesellschaft"; ta je financirala znanstveno delo in dajala „odločilne iniciative za izgradnjo atomskega gospodarstva" (4).

Predpostavka zahodnonemške atomske politike je bila, poleg prenehanja pridržanih pravic zaveznikov in, preko soigre med „energetsko vrzeljo" in atomsko evforijo, izzvanim interesom za to tehnologijo, predvsem organiziranje in prepredanje tistih kapitalskih skupin, ki so terjale državno podporo. Grozeča prekinitev ameriških dobav goriva (5), zahodnonemški zaostanek v atomskih raziskavah in dejstvo, da je s popustitvijo pomanjkanja premoga izginilo ugodno razpoloženje za atomsko energijo, je te kapitalske skupine proti koncu leta 1955 prisililo, da so močneje pritisnile na odločitve zvezne vlade. Njihovi želji po pogajalskem partnerju na rangu kabineta je bilo zadoščeno z ustanovitvijo zveznega ministrstva za atomska vprašanja (BMAT) v oktobru 1955. Institucionalna ločitev atomske od energetske politike ta je ostala v ministerstvu za gospodarstvo) je izboljšala možnosti vplivanja nasproti EVU. Vlada in udeležena podjetja so dosegla soglasje o delitvi nalog, ki je na državo preneslo izdelavo in zagotovitev pravnih, finančnih, znanstvenih in političnih okvirnih pogojev; temu nasproti so ostale konceptualne naloge prepuščene industriji. Atomsko politiko je faktično vodila nemška atomska komisija (DAtK), uradno ustanovljena kot „svetovalni organ" ministerstva, ki je združevala „ob očitni dominanci velikoindustrijskih vplivov na pomembnih področjih . . . vse za izgradnjo atomskega gospodarstva relevantne in za atomske posle zainteresirane kroge" (Prue 3 74, str. 41).

1.3.2. Odločitev za lahkovodni reaktor in obrat v atomsko politiko

Prvi poskus koordinacije atomske politike je bil storjen z Eltvillerjevim programom (1957). „Program je komajda bil kaj več kot popis projektov, ki se jih je nemška industrija že brez tega lotila." (Radkau 78, 201). V njem so se zrcalili odnosi konkurence med izdelovalci reaktorjev: predvideni razvoj petih reaktorskih linij je odgovarjal petim udeleženim koncernom. Po drugi ženevski atomski konferenci (september 1958), ko je postal vsem udeleženim jasen zahodnonemški zaostanek, se je začela korektura atomske politike, ki se je programsko zaustavila s drugimi atomskim programom (AtP) 1963 in je svoj zaključek našla v nadaljevanju razvojne linije lahkovodnega reaktorja. Vsebovala je:

1. Razširitev državnega financiranja. Že Eltvillerjev program je predvideval udeležbo posojil zveze za razvoj reaktorjev, ki je vključevala odpoved plačila pri spodletelem projektu. Na pritisk industrije je bila leta 1959 sprejeta dodatna investicijska pomoč za poskusne elektrarne kot tudi podpora za dobavno in pomožno industrijo. V drugem AtP piše: „Pri prototipih reaktorjev in dodatnih napravah je nujno potrebno, da se, podobno kot v drugih deželah, prevzamejo investicijski stroški v celoti v javne roke in da se tudi pri tem prizadevanju privatnogospodarska podjetja vključujejo v pričakovanem obsegu." (2. AtP 173)

2. Okrepljena prizadevanja za koordinacijo. V obsegu, v kolikšnem je bilo z zadovoljitvijo potrebe po nadoknadenju zamujenega prednostno aplikativno raziskovanje in razvoj, se je izkazala močna konkurenca med izdelovalci reaktorjev kot zaviralna. Da bi se konkurirajoči interesi izravnali že pri atomski komisiji (DAtK), je bil ustanovljen leta 1959 iz štirih pomembnih združenj atomskega gospodarstva Atomforum (DAtF). Očitno je zvezno ministerstvo pritisnilo, spričo zvišane finančne udeležbe, na boljšo koordinacijo. Toda še leta 1961 so se spodbude ministerstva za skupne raziskovalne programe firm za gradnjo reaktorjev razbijale ob njihovih posameznih interesih. Šele drugi atomski program je poskušal „prvič razvijati vsa področja — raziskave, razvoj, gradnjo in obrate za poskusne naprave ter prototipe jedrskih elektrarn — v enotni programski povezanosti." (Prue 3 74, 76)

3. Odvrnitev od eksperimentalnega stadija in prehod h gradnji zmogljivejših elektrarn. Da bi se, čim hitreje je bilo možno, stopilo na trg, je moral biti eksperimentalni stadij opuščen v dobro zmogljivejših elektrarn. Za to so bila nujna naročilu EVU. V njenih izračunih rentabilnosti so bili stroški naložb v ozadju; stroški za gorivo niso imeli ob nizkih cenah za obogateni uran velike teže. Interes EVU za nizke stroške naložb se je srečeval z željo izdelovalcev reaktorjev, da bi se čimprej in brez večjih aplikacij za raziskave in razvoj zgradile zmogljivejše elektrarne. Tudi z državne strani je obstajalo malo teženj, da bi se podpiral prehod k zmogljivejšim reaktorjem z večjo finančno pomočjo. To še toliko manj, ko se je z JE Grundremmingen (1962) uveljavil način financiranja z visokim državnim deležem (t.i. model Grundremminger). (ibid. 212)

Opisana pretehtavanja govorijo za prevzem v ZDA preizkušene razvojne linije lahkovodnega reaktorja. Ta je, nasproti manj uspešnim razvojnim linijam reaktorjev, obljubljala hitro komercialno uporabo pri relativno neznatni finančni pomoči.

Nadalje je prišlo do tega, da sta AEG in Siemens (kot prevzemalca licenc GE in Westinghouse), vodilni podjetji zahodnonemške atomske industrije, zastopali lahkovodni reaktor. Odločitev za lahkovodni reaktor ne moremo razumeti niti kot zavestno in dolgoročno planirano tehnološko strategijo niti kot avtomatično prilagajanje ameriškim tendencam. Prej jo moramo gledati v smislu takorekoč samoniklega procesa. Po izjavah strokovne komisije „jedrska tehnika" in delovnega kroga „jedrski reaktorji", pri DAtK bi morala izgradnja lahkovodnih reaktorjev služiti zgolj „premagovanju začetnih težav" (Radkau 78, 211). Dejansko so postala kratkoročna finančna gibala EVU, proizvajalcev reaktorjev in države, kot tudi odnosi konkurence v nemški atomski industriji, smerokazi za nadaljnji tehnični razvoj. To! — Medtem ko so se lahko varnostnopolitična in dolgoročno tudi ekonomske pomanjkljivosti že spregledale. Razširitev lahkovodnega reaktorja ponazarja fenomen, ki ga lahko označimo kot „delna modernizacija": iz premisleka o gospodarski rentabilnosti (riziko in višina investicij) se z vračanjem na tradicionalne in „preizkušene" tehnologije blokira nove in daljnovidno (v širšem smislu) boljše rešitve. (6)

1.3.3. Tendence v atomski politiki in industriji

1. Sliko celote v šestdesetih letih označuje navzkrižni razvoj med rastočo industrijsko uporabo jedrske energije na eni strani, in naraščajočo izzvano kontrolo tega razvoja preko vseh tistih instanc, ki jih lahko, gledano skupaj, označimo kot „družba" na drugi strani. (Radkau 78, 217). Pri naslednikih BMAt in zveznega parlamenta za atomsko energijo in vodno gospodarstvo, ki sta bili razpuščeni leta 1962 oz. leto 1965, je rangirala atomska energija samo še kot eno področje delovnih nalog med ostalimi. Z odločitvijo za lahkovodni reaktor je bila pretrgana še ne začeta diskusija o različnih razvojnih linijah reaktorjev. Tudi nepojasnjena vprašanja varnosti so komajda naletela na upoštevanje. (7)

Šele protiatomsko gibanje, ki je nastalo v večjem obsegu ob začetku komercialne proizvodnje atomske električne energije, je potisnilo atomsko energijo zopet pred oči javnosti. Bistvena razlika v primerjavi z javnim interesom v petdesetih letih je obstajala v tem, da je „miroljubna" uporaba atomske energije zdaj prvič naletela na pozornost, ki je segala čez meje takoimenovane strokovne javnosti.

2. Z graditvijo zmogljivejših elektrarn je prešel razvoj prve generacije reaktorjev (sedaj v glavnem identičnim. z razvijanjem lahkovodnega reaktorja) v industrijsko področje, medtem ko so se jedrskoraziskovalni centri koncentrirali na projekte prihodnosti, „ki industrijskim razvijanjem reaktorjev niso hodili v zelje in industriji vsekakor obljubljali lukrativna naročila" (ibid. 221). Razvojne linije reaktorjev, ki so se lahko navezovale na lahkovodni reaktor (kot Dampfbrueter —), se niso sledile najprej in namesto tega so se upoštevali projekti, od katerih so se lahko šele v daljni prihodnosti (če sploh) pričakovali uporabni rezultati. Medtem ko je industrija svojo finančno udeležbo pri jedrskih raziskovalnih centrih umaknila, je prišlo po „komercialnem preboju" do povečanega naraščanja državnih zahtev. (8)

3. Nazadovanje zahodnonemške atomske politike koncem petdesetih let je izzvalo proces koncentracije in centralizacije, iz katerega sta okrepljeni izšli AEG in Siemens. Na osnovi njune vodilne pozicije še pred vstopom v atomske posle in njune povezanosti z najmočnejšimi in tehnološko najnaprednejšimi podjetji ameriške atomske industrije sta lahko najbolj zadoščali zahtevam komercialnega razvoja reaktorjev. Odločitev za lahkovodni reaktor je bila izraz te situacije in jo je hkrati utrjevala.

Od preboja atomske energije na trg so se nadaljevale tendence koncentracije in centralizacije. Leta 1969 sta AEG in Siemens svoje posle z JE v Kraftwerks—Union (KWU). „Kooperacija je pomenila po nekem sodobniškem komentarju „pametno poroko spričo morilskega boja za cene na svetovnem trgu". Drugič naj bi bil ustvarjen neke vrste kartel za notranji trg; dejansko sta Siemens in AEG po ustanovitvi KWU zvišala cene za jedrske elektrarne za okoli 35 %. Tretjič je igral vlogo tudi izhod debate okrog koncepcije Hitroplodnega reaktorja" (Moldenhauer 75, 1100). Po izgubah z JE Wuergassen je AEG prepustila KWU Siemens—AG./

Pri ekstremno dragih in tveganih projektih so kapitalske povezave dobile mednarodne dimenzije v obliki nadnacionalnih družb (npr. pri Hitroplodnem, visokotemperaturnem reaktorju in samooskrbujoči tehnologiji)

4. Z vstopom na svetovni trg se je spremenil odnos zahodnonemških izdelovalcev reaktorjev do njihovih ameriških dajalcev licenc. AEG in Siemens sta razdrla njune povezave z ameriškimi koncerni; ameriški kapital je bil potisnjen iz zahodnonemške gradnje reaktorjev in ciklusa goriva. Na svetovnem trgu se za novo razdelitev deležev borijo ameriški, zahodnonemški in naraščajoče tudi francoski izdelovalci reaktorjev. Tukaj zavzema KWU od leta 1975 peto mesto. V splošnem se lahko ugotovi, da mednarodno sodelovanje vrača za nacionalne strategije kakor hitro postane komercialna zrelost za nacionalni kapital pogrešljiva oz. moteča.

5. Obseg državnih nalog se je v teku atomskoenergetskega razvoja stalno večal. To zadeva celo finančno udeležbo (kot subvencije ali finančna udeležba pri mešanih firmah in podobno) kot tudi prevzem preddosežkov, obrobnih dosežkov in posledičnih dosežkov, ki se ne dajo ali se še ne dajo komercialno prenesti. Bistven vzrok za to tendenco je v tem, da je dejanski razvoj stroškov prekoračil pričakovanja kot tudi pripravljenost oz. sposobnost udeleženih privatnih firm. (9)

Z atomsko energijo se je izoblikovala državna tehnološka politika, ki je s pomočjo tehnološkega naskoka merila na konkurenčne prednosti za domače kapitale na svetovnem trgu. (10) Da temu stremljenju v realnosti ni odgovarjala nobena neprotislovna enotna, strategija države in gospodarstva, se je ob opazovanju atomske politike jasno pokazalo.

1.4. Interes za atomsko energijo:

K vrednosti stroškovno ugodnejše energije in svetovnemu trgu

Zdaj se je treba vprašati, do kakšnega pomena je upravičen energetski aspekt za razvoj atomske tehnike.

1. Stroškovno ugodnejša energija je za kapital centralnega pomena: Rastoče cene za enako množino energije višajo delež konstantnega kapitala pri celotni naložbi, ne da bi s tem prišlo do stopnjevanja produktivnosti dela. Kot posledica pada profitna stopnja. Interes za atomsko energijo je nastal in se razvijal v povezavi z aktualnim ali predvidenim stopnjevanjem stroškov za energijo. Zahodnoevropske pomanjkljivosti glede stroškov pri konvencionalnih energetskih nosilcih so utemeljile, posredovano preko svetovnega trga, izgradnjo atomske energije v ZDA. Britanski atomski načrti so sledili vsakokratni položaj stroškov v energetskem sektorju. Od takoimenovane naftne krize se atomska energija vedno bolj propagira kot dragocen in zanesljiv vir energije. Energetska problematika, na katero se danes zaklinjamo ob vsaki primerni ali neprimerni priliki, je vendar le mlajšega izvora: v šestdesetih letih je bil nivo cen energije tako nizek, da relativne stroškovne pomanjkljivosti zahodnonemškega gospodarstva nasproti ZDA niso ovirale ekspanzije v izvoz usmerjene energijsko intenzivne industrije (predvsem kemično industrijo in železarstvo). (11) V svojem začetku zahodnonemška atomska politika tudi ni zasledovala izključno cilj rentabilne proizvodnje električne energije: poleg premišljanj o svetovnem trgu se je mislilo na možnosti aplikacije pri ladijskem pogonu in v kemični produkciji. (12) O energetski politiki v pravem smislu se lahko sploh govori šele od leta 1973/74. (13)

2. Nasproti poskusom, da bi utemeljili aktualno ali bodočo nujnost atomske energije iz energetskih pretehtavanj, so ugovori naslednji:

— Izračuni, s katerimi bi naj bila dokazana stroškovna ugodnost atomske električne energije, vsebujejo negotovosti z ozirom na razvoj cen surovin in s tem na stroške proizvajanja električne energije pri različnih tehnologijah: možnosti proizvodnje energije z novimi tehnologijami sodoločata njihovo rentabilnost oba prej imenovana faktorja. (14)

— Tudi pred krizo varna preskrba s surovinami je dvomljiva: ni nikakršnih prisiljujočih temeljev, ki bi lahko preprečevali kartelsko zapiranje dobaviteljev urana; tudi multinacionalni naftni koncerni začenjajo poslovati z uranom. Kar se tiče hitroplodnega reaktorja — tako se relativna neodvisnost glede uvoza surovin kupi s problemi varnosti in odstranitve odpadkov kakor tudi z visokimi razvojnimi stroški.

— Visoki investicijski stroški za atomske naprave zvišujejo intenziteto kapitala. Ob tem ozadju od atomske energije ni pričakovati nobene rešitve stroškovne pomanjkljivosti za energijo zahodnonemškega kapitala nasproti njegovim inozemskim konkurentom.

— Da bi ocenili trgovska in odločitvena prizorišča, je potrebno razločevati med: (a) Potrebami: Za kakšne namene in na katerih področjih se energija potrebuje? Kje se ji lahko odreče? (b) Energetska potreba (c) potreba po električni energiji; obojega se ne da izenačiti, npr. ni nujno električno ogrevanje; (d) tehnologija. Ob tem ozadju se ne da z gotovostjo in predvsem dolgoročno predvideti, v kakšnem obsegu bi lahko iz odpovedi atomski energiji nastale stroškovne pomanjkljivosti za energijo ali celo energetske vrzeli. Kolikor se diskusija giblje na ravni kratkostične ograde: potrebe — tehnologija, je izraz osamosvojitve družbene zastavitve smotrov v navidezno prisilo stvari. Mistifikacija tehnike v glavah odgovarja nezavednosti, v kateri poteka realni razvoj.

3. Uporabne lastnosti atomske tehnike kot sredstva za pridobitev električne energije so samo pogojno in posredovano predpostavka za to, da se v njeno produkcijo vloženi kapital oplaja:

— Orientacija na svetovni trg dovoljuje odvezo od domačih potreb po električni energiji. Pri nekaterih kupcih se kriteriji pridobitve električne energije umikajo za vojaške cilje.

— Državna udeležba in specifična struktura panoge za preskrbo z elektriko omejujejo učinkovitost kriterijev rentabilnosti, katerih tehnični projekti spadajo v čisto privatnogospodarsko režijo. Zdaj pa k pomenu svetovnega trga.

1. „V Zvezni republiki Nemčiji so na razpolago produkcijske kapacitete, ki omogočajo istočasno gradnjo preko šestih jedrskih elektrarn z močjo po 1300 MW. Tovrstna visoka produkcijska kapaciteta izdelovalcev jedrskih elektrarn je nujna, da se gre v korak z jedrskotehničnim razvojem, da se racionalno producira in da se lahko poceni ponuja. Ker je nemški trg premajhen, da bi lahko sprejel celotno produkcijo nemških izdelovalcev elektrarn, se ta produkcijska kapaciteta da izrabiti samo z dodatnimi inozemskimi naročili." (Zur friedlichen Nutzung. 77, 432)

2. V današnji konjunkturni situaciji je na izvoz navezana nemška industrija v znatni meri odvisna od tehnološkega monopola na svetovnem trgu. Napredujoča tehnika s hitrim razvojnim tempom, kot je atomska tehnika, dobi pri tem izrazit pomen. (15)

3. Izvoz atomskih naprav je v zvezi s procesom industrializacije v deželah tretjega sveta. Izvoz reaktorjev začenja projekte elektrifikacije in pripravlja odgovarjajoča povezana naročila. Visoki investicijski stroški privedejo kupce v odvisnost do firm dobaviteljev in bank dežel izdelovalk ter nudijo tem možnost za izvoz kapitala.

4. Izvozna strategija zahodnonemške atomske industrije povezuje uporabo konkurenčnih prednosti z izravnavo specifičnih konkurenčnih pomanjkljivosti. Odločilna slabost je v pomanjkanju lastnih nahajališč urana in na tem temelječa odvisnost od uvoza surovin. Nasproti temu je zahodnonemška atomska industrija v položaju, da je sposobna izdelovati tehnične naprave za izvedbo ciklusa goriva. Deželam z lastnimi nahajališči surovin je s pridobitvijo teh naprav omogočeno, da se same lotijo celotnega procesa od bogatenja urana do ponovne priprave. Na primeru poslov z Brazilijo postanejo poteze te strategije za nemške izvoznike očitne. Z dobavo kompletnega preskrbovalnega ciklusa atomske energije je dobila kupčija znaten obseg. Ameriška konkurenca je odpadla, ker so ZDA, pretežno iz političnih vzrokov, odklonile izvoz postopkov za izdelovanje gorilnih elementov in ponovne priprave, toda za Brazilijo je bil odločilen vojaško pomemben ciklus goriva.

Kar je bilo izpeljano o prispevku atomske energije za preskrbo z električno energijo, govori prav tako kot vrednost izvoza, za oceno, da je treba pomen atomske tehnologije za zahodnonemški kapital (kot tudi ameriški) videti predvsem v možnostih prodaje na svetovnem trgu. Uveljavljanje atomske energije doma mora v prvi vrsti, če ne tudi izključno, pripravljati te možnosti prodaje. Merodajen interes za atomsko energijo dajejo tiste firme, ki izdelujejo atomske naprave in pod katerimi so najpomembnejši koncerni v ZRN. Gospodarska rast v povezavi z atomsko energijo pomeni od takrat ne toliko optimalno preskrbo z energijo kot rast „ključne panoge" — atomske energije. S tehnološkimi inovacijami in izboljšavami kot tudi z obsegom projektov nudi atomska tehnika profitonosne možnosti prodaje z vplivanjem na veliko število gospodarskih vej. Na temelju efektov oplajanja, ki izhajajo iz atomskega posla, „je bilo v ZRN možno še v sedemdeseta leta združevati interese elektrotehnike in strojegradnje kot graditeljev reaktorjev in naprav za ciklus goriva, z interesi kemične in kovinske industrije kot gonilne sile tega ciklusa; celo premogovništvo, najpomembnejši konkurenčni proizvajalec v proizvodnji elektrike za atomsko energijo, je bilo združeno pod atomskim razvojem" (Duebner 77, XII).

Pri razširitvi atomske energije sledi država z interesi teh ključnih industrij tudi svoje lastne interese; tu so prvič javne investicije in udeležbe, ki se morajo izplačati, drugič so tu celotna gospodarska učinkovanja, ki se dotikajo vprašanj politične stabilnosti. Nove razsežnosti in forme, ki jih je privzel državni engagement, tako notranje kot tudi zunanje politično, se razumejo iz te visoke ekonomske in politične vrednosti te tehnologije. Dejstvo, da so se ob atomski energiji tvorile konstelacije interesov novih razsežnosti in novih sil prepletanja, ne sme nasprotno zavajati o možnostih prilagajanja kapitala na spremenjene pogoje oplajanja. Upor proti atomski energiji postane sam faktor, ki učinkuje na rentabilnost te tehnologije; prav tako kakor najdejo, kot posledica spoprijemov, alternativne tehnike svoj interes v proizvodnji energije oz. električne energije kot naložbe kapitala.

(se nadaljuje)

Opombe:

(1) Šele po tej poti ima izjave o konkretni formi učinkovanja splošnih tendenc v potrebah in porabi energije, kot o njih govori M. Massarat, za možne.

(2) „Prototipsko" atomske tehnike se da orisati sledeče:

— visok delež fiksnega kapitala za raziskave, razvoj, izdelavo in aplikacijo

— kratki časovni preobrati na temelju hitrih tehničnih sprememb

— celotna gospodarska učinkovanja preko udeležbe večjega števila panog in firm

Na tem temelju nastaja industrija, v kateri oni posamezni kapitali, ki najbolj zvesto reprezentirajo splošne razvojne tendence kapitala, najdejo najbolj ugodne možnosti oplajanja.

(3) razvoj atomskega orožja v Veliki Britaniji in Sovjetski zvezi

(4) Pruess 1964, str. 24; tam tudi o personalni sestavljenosti „Physikalischen Studiengesellschaft"

(5) V povezavi s spoprijemi okrog EURATOM-ske pogodbe, Deubner 1977, str. 75 in 135

(6) Tako se je odločitev za lahkovodni reaktor v ZRN med drugim utemeljevala s tem, da je ta razvojna linija reaktorjev v ZDA že „preizkušena"; tam se je lahkovodni reaktor uveljavil, ker sta ga zastopali izkušeni, veliki podjetji GE in Westinghouse; lahkovodni rekator sta razvili iz pogonskih agregatov za atomske podmornice. O navezavi na stare tehnologije primerjaj: Med razvojnimi linijami JE je predstavljal lahkovodni reaktor „najenostavnejšo modifikacijo parne elektrarne . . ." (Radkau, str. 220)

(7) Oboje lahko ugotovimo za ZRN in, odgovarjajoče prej, za ZDA. Še leta 1957 je takratni atomski minister Balke pripomnil, da gre pri takoimenovanih mejah tolerance za radioaktivno žarčenje „prej za pomirjevalne meje", ki so jih postavile zahteve praktičnega dela. (citirano po Radkau 1978, str. 216)

(8) Izdatki obeh prvih AtP (do 1962) 5.253 mrd. DM
3. in 4. AtP (1967 — 76) 12.281 mrd. DM
planirani izdatki 1976 — 80 4.352 mrd. DM

(9) Primeri: ponesrečen poskus prodora Eletvillerjevega programa z izpustitvijo eksperimentalnega stadija pri gradnji zmogljivejših reaktorjev; težave AEG z JE Würgassen.

(10) primerjaj: „Raziskave za moderno narodno gospodarstvo"

(11) Horn 1977, str. 137 —" . . .pritrdi to vzajemnemu prežemanju energijsko intenzivnih panog v mednarodnih okvirih. Pri tem je bilo pomembno, da je državna energetska politika v ZRN močneje kot v ZDA upoštevala interese velikih porabnikov energije. Tako je državno tolerirana ekspanzija nafte dajala prednost stopnjevanjem produktivnosti industrij osnovnih blag." O energetski politiki zvezne vlade primerjaj ibid. str. 243.

(12) Od takrat se zdi prevzem lahkovodnega reaktorja nasproti razvoju lastne, večstransko uporabne reatorske razvojne linije zaenkrat ne preveč smiseln. Prav takoje bil vpliv EVU v začetni fazi zahodnonemškega razvoja atomske energije neznaten. Primerjaj Radkau 1978, str. 203.

(13) V nadaljevanju sprememb, ki so vodile do t.i. naftne krize in so se že od začetka sedemdesetih let nakazovale. Podrobneje o tem Meyer-Renschhausen 1977, str. 111.

(14) Primerjaj temu Geist/Wolf 1977, str. 19, fusnota lla o razširjanju solarne energije toplovodnih vrelcev na Floridi in v Kaliforniji v dvajsetih letih in njihovo nazadovanje s padajočimi cenami plina in električne energije po drugi svetovni vojni.

(15) Tako je šlo pri kupčiji z Brazilijo za največje inozemsko naročilo za nemški kapital po 1945. Planirane atomske kupčije z Iranom so ta obseg celo presegle.

Prevedel: Slavko Hozjan

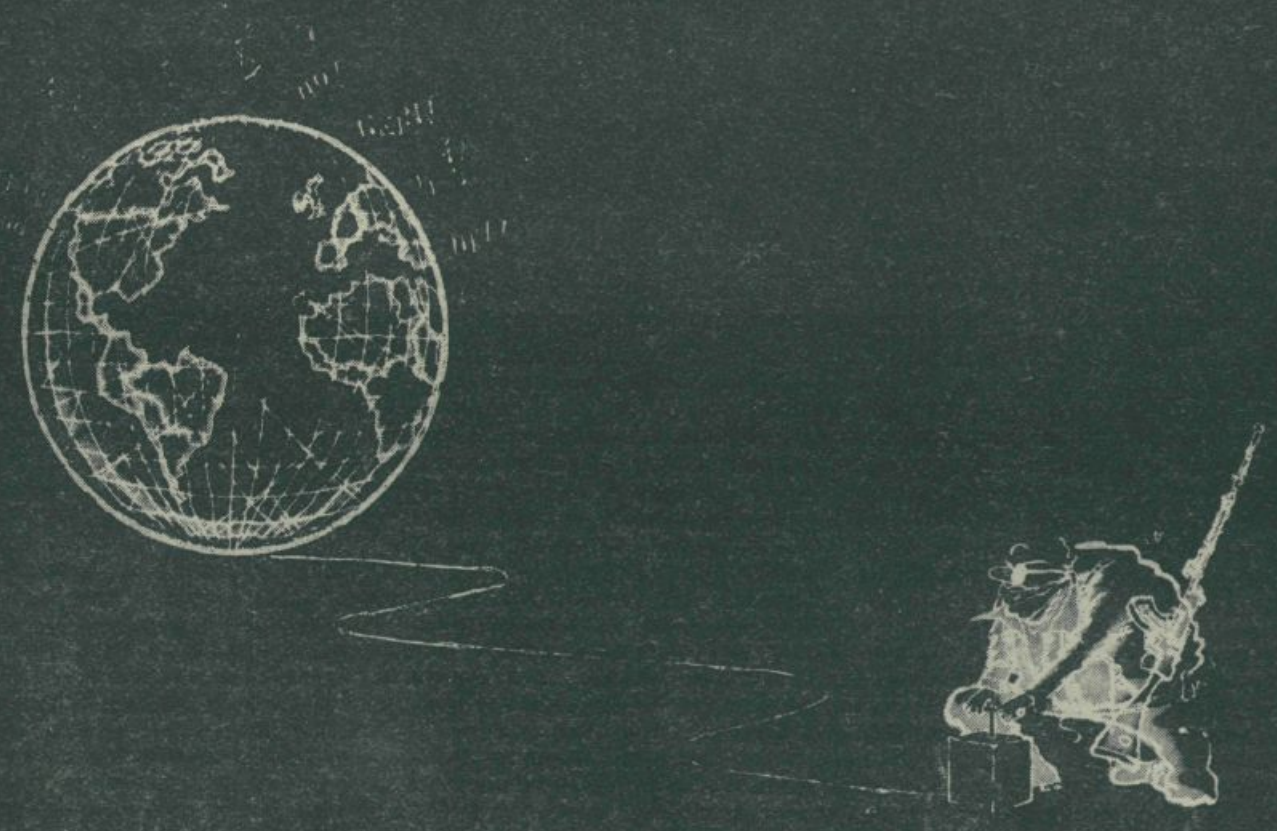

K DIALEKTIKI DESTALINIZACIJSKEGA PROCESA V ČSSR

EKONOMSKA REFORMA

Ekonomska reforma se odvija po treh koordinatah: težišče ekonomske politike se prenaša s centralnega administrativnega plana na podjetja, „ki bi kot samostojni ekonomski subjekti upoštevala družbeno kombinacijo planiranja in socialističnega trga" (Baškovič, op. cit. II), uveljavljajo se tržni mehanizmi ekonomske koordinacije, trg, vpeljuje se sistem materialnih vzpodbud. Gre torej za model, ki se ga označuje s „tržnim socializmom", njegov osrednji ideolog je bil v ČSSR O. ŠIK.

Prenos ekonomske inciative na podjetja naj bi razbil „monopol ekonomske moči hierarhiziranih vrhov partijske in družabne birokracije, hkrati pa bi vzpostavil temelje družbenopolitične moči za samostojno upravljanje tega področja družbenega življenja" (Baškovič, ib.). Materialne vzpodbude naj bi povečale zainteresiranost za delo in s tem produktivnost dela. Trg, sprostitev tržnih mehanizmov je tudi reakcija in orožje proti „administrativno postvarelemu planskemu gospodarstvu obdobja Novotnega" in cilja na demokratizacijo družbenega življenja. Kaj takšna usmeritev dosega, oz. kam vodi, je drugo vprašanje. Kar pa je bilo za češkoslovaško vladajočo državno-partijsko birokracijo odvrnitev grožnje, uspeh, da se je — z odstranitvijo okorelih stalinističnih vodstvenih kadrov in pritegnitvijo k sodelovanju (in delitvi oblasti) tehnokratov — obdržala na oblasti, s spretno vodenimi reformami oživila gospodarstvo in se izognila možnim revolucionarnim pretresom, je bilo za vladavino sovjetske birokracije in birokracije drugih dežel varšavskega pakta grožnja, ker je dopuščanje svobodnejšega delovanja tržnih mehanizmov nujno navezovalo Češkoslovaško ekonomijo na razviti zahodni trg, s tem pa odtegovalo preskrbo sovjetske in ostalih „bratskih" ekonomij s produkti, neobhodnimi za vzpostavljanje tehnično-industrijske baze, jih v temelju ogrožalo in s tem grozilo zamajati temelj oblasti.

V diskusijah, ki jih je ekonomska reforma v ČSSR sprožila med zahodnimi ekonomisti, in ki so se spraševale, ali vodi v kapitalizem ali socializem, so jo po eni strani pozdravljali, na osnovi nekritičnega pojmovanja trga in blagovne produkcije, kot materialni temelj „demokratičnega socializma", po drugi pa odklanjali in obsojali kot revizionizem in restavracijo kapitalizma V imenu fetišiziranega pojma plana op. 1.) Izigravalo se je trg proti planu, plan proti kapitalizmu in trg proti socializmu. Kakor je leva kritika upravičeno opozarjala, da trg in blagovna produkcija s socializmom (perspektivno) nista združljiva, da pot v komunizem vodi preko odpravljanja blagovne produkcije in trga, ne pa, nasprotno, povečevanja njune vloge, ter da so „ekonomski reformisti v ČSSR, z implicitno odpovedjo bistvenim delom nauka materialistične kritike politične ekonomije v korist forsiranemu reaktiviranju stagnirajočega tehničnega napredka, v interesu gospodarstva pospešili praktično refleksijo emancipatoričnega napredka roda, torej materialistične osvobotve produkcije in njene direktne kontrole po neposrednih producentih" op. 2., je za konkretno analizo, za analizo konkretnega vendarle prezalo operirati samo z načeli in „čistimi tipi" se se stopi nasproti dejanskosti z idealom: „Tu resnica, poklekni pred njo!" , dejanskost seda ne bo niti pokleknila niti se povzdignila, s em se dejanskosti niti ne spreminja niti ne kaže oti spreminjanja, pač pa samo z moralističnim revolucioniranjem sublimira izstop iz dejanskih revolucionarnih bojev — takšna čista revolucionarna poza je samo nebeški odblesk čiste nerevolucionarne poze, golo zatrjevanje „blagovna produkcija ni socializem" in golo zatrjevanje „blagovna produkcija je socializem" sta no dva konca ene in iste nerevolucionarne ice, ki se jo vtika v kolesje zgodovine, in napredek zgodovine mora zdrobiti tudi takšne palice. (op 3) Komunist od zgodovine ne zahteva, kot oponese Brecht Korschu, „vse ali nič" (na kar zgodovina rada odgovori z nič). „Totalna negacija" (po paradigmi marcusejanskega „Great Refusal") je nezgodovinska in v dejanskih zgodovinskih bojih ne pripelje nikamor, oz. predvsem ne pripelje v dejanske zgodovinske boje. Če se prizadeva za zgodovinsko materialistično oceno čehoslovaške ekonomske reforme, za spoznanje, kaj je sproščanje blagovno-tržnih regulatorjev ekonomije v ČSSR — ki predvsem niso skočili iz Šikove glave, pač pa so že eksistirali v „mešanem tipu" predreforme čehoslovaške ekonomije in je šlo v reformi ekonomski politiki pač za odstranjevanje preprek ekomodaciji čehoslovaškega gospodarstva nanje, kar je omogočilo pridobivanje na pomenu „tržnih elementov" — zgodovinsko pomenilo, tedaj je treba ne v primerjavi z Marxovo teorijo, marveč z Marxovo teorijo ugotoviti, kako je ta reforma prestrukturirala družbena in politična razmerja moči, kako je vplivala na konstelacijo razrednih sil, kakšne možnosti je dajala uveljavljanju interesov delavskega razreda in kakšne pogoje in perspektive je odpirala (ali zapirala) boju za socializem. (op. 4) V tem zadnjem, toda bistvenem pogledu je ta (katedersko gledano) „korak nazaj" utemeljeval pogoj možnosti zgodovinskega napredka.

POLITIČNA REFORMA

Politično reformo so najbolj očitno nakazovale precej radikalne kadrovske spremembe, ki so sledile, sprva previdno in počasi, januarskemu plenumu. Na institucionalnem nivoju je bila prva notranja reforma metod partijskega dela, odnosov v partiji: demokratizacija, razumljena seveda kot reafirmacija „leninskih principov". Če se je te spremembe še lahko mislilo znotraj okvirov, postavljenih na XX. kongresu v Moskvi, pa je bila redefinicija družbene vloge in pozicije partije deležna ostrih obsodb — kot se spodobi seveda v imenu boja proti revizionizmu. Kar je Gomulka deset let nazaj ideološko postuliral, so Čehi institucionalno izvedli: tezo o vodilni vlogi partije. Partija, ločena od države in deetatizirano, se je zdaj pojmovala ne več kot vladajoča, temveč vodilna (avantgardna), usmerjajoča „idejna in upravljalska sila", ki je morala svojo avtoriteto utemeljevati z delovanjem, z avtoriteto argumenta. (op. 5) Ta teza je bila „splošna stalnica vsakega razmišljanja o ‚spremembi' družbenopolitičnega sistema", „Brez partije si niso mogli predstavljati poprepporodne družbe, ne da bi se sicer povrnila ureditev izpred leta 1968" (Baškovič, op. cit. III),

toda tudi ne, kar je s tem povezano, samo s partijo: reorganizacija in redefinicija partije je povlekla za sabo reorganizacijo in redefinicijo celotnega političnega sistema. Pri tem je bila formula „socialistični pluralizem" sredstvo in cilj pa demokracija. Pluralizem političnih subjektov, ki se je gibal še v okviru „zgodovinskega obrazca" „klasične predstavniške demokracije" (op. cit., II), „naj bi jamčil zoper zlorabo oblasti ter uvajal kolikor mogoče učinkovito in dejansko participacijo državljanov pri izvajanju ‚volonte' commune"'. Da bi ne bil le pluralizem političnih partij — ta sistem je „doživljal podporo zaradi zaščite pred protidemokratičnimi nevarnostmi, ki so jih spoznali za časa stalinističnega režima: zlitju partijske in državne birokracije bi se ognili le z uvedbo več strank, ki bi bile v opozicijskem oz. kritičnem odnosu" — in da bi bil socialistični pluralizem, so ga koncipirali kot sistem, katerega sestavne prvine so: politične stranke, združene v okviru ljudske fronte z vodilno vlogo komunistične partije, številne družbene organizacije in združenja občanov kot politične interesne skupine, samoupravne skupnosti, občani kot volilci ter predstavniki javnega mnenja in končno predstavniška telesa vseh ravni ter neodvisni pravozaščitni organi" (gl. op. cit. III). Po samorazumevanju partijskega akcijskega programa je temeljno načelo politične preobrazbe, „da se ves politični sistem preobrazi tako, da bo omogočal dinamičen razvoj socialističnih družbenih odnosov, da bo široko demokracijo povezal z znanstvenim, strokovno usposobljenim upravljanjem, da bo podpiral družbeno disciplino, utrjeval družbeno ureditev in stabiliziral socialistične odnose. Temeljne določbe političnega sistema morajo dajati trdna poroštva zoper vrnitev k starim metodam subjektivizma samovoljne oblasti" (Cit. po op. cit., II). Ob tej določitvi zveni kritični očitek, da programu manjka konkrecija, upravičeno. Natančneje rečeno, konkretno jedro kaže na tehnokratsko rešitev, medtem ko o specifičnih organizacijskih formah proletariata ni nobenih konkretnejših napotil. Nekoliko konkretnejši je Dubček, ko — med drugim — opozarja na potrebo formirati samoupravljanje v podjetjih, da bi tudi to prispevalo k zagotovitvi „kar največjega vpliva delovnih ljudi na politična dogajanja v družbi" (cit. ib.), toda tudi to, strogo vzeto, obljublja samo vpliv delovnih ljudi na politiko, ne pa politike delovnih ljudi, odpira možnost političnega udejstvovanja oz. soodločanja delavcev, ne da bi institucionalno zagotavljalo njihov odločilni, odločujoči vpliv.

Te koncepcije — in Baškovič opozarja, da gre prav za „koncepcije o novi družbeni ureditvi", ne pa za to „ureditev samo, saj se je utegnila le delno institucionalno uresničiti in ni niti na konceptualnem nivoju dosegla enotne celovitosti" (ib.) — so bistveno določene kot negacija stalinističnega političnega sistema, v koliki meri, da se kot alternativa afirmirajo bolj socialnodemokratski koncepti (prav stalinizem je dvojček socialdemokratizma) kot dejanska negacija stalinizma: diktatura proletariata. Destalinizacija tako ni samo označena z „materinimi znamenji" stalinizma, temveč prenaša njegovo ‚maternico', stalinizem reproducira.

(se nadaljuje)

Tomaž Mastnak

OPOMBE:

1. Proti fetišizmu Plana je marksistična kritika dovolj argumentirano dokazala, da plansko vodena produkcija ni nujno oz. eo ipso tudi že socialistična produkcija, razbila poenostavljajočo in apologetsko identiteto Plan = Socializem. Schulze na temelju analize historičnega materiala pokaže reformne iluzije tedanje sovjetske leve opozicije ter povleče kritiko tudi v sedanjost — na osnovi svoje teze o procesu konstitucije družbenih struktur razrednega gospodarstva v SZ: „Od nje (=tedanje leve (zunanje) opozicije) izhajajo danes pritožne formule čisto stalinistične dediščine različnih maoističnih krožkov v kapitalističnih deželah. Nobena teh dveh pozicij, pozicija trockistov in nekatere maoistične struje, ni spoznala in ne spoznava, da se je preko in transformacije družbe v dejanskosti konstituirala sovjetska razredna družba." (P.W. Schulze: Herrschaft und Klassen in der Sowjetgesellschaft. Die Historiche Bedingungen der Stalinismus. Campus Verlag, Frankfurt/New York 1977, p. 86)

2. Krahl: Konstitution und Klassenkampf p. 269 — Tudi pri Krahlu je stvar sama boljša od zavesti o njej, predvsem pa bogatejša, kompleksnejša. Tehnokratsko usmerjeni ekonomisti so prišli samo prvi do besede, niso pa bili niti vsi ekonomisti tehnokratski simpatizerji niti niso govorili samo ti: „progresivni del ekonomistov je predstavil svojo koncepcijo šele, ko se je v tisku oblikovala javnost in je bila zagotovljena podpora prebivalstva; šele tedaj so svoje koncepcije objavili tudi sindikati in posamezni obrati — v nasprotju z vladajočo ideologijo je šlo zdaj za koncepte delavskega samoupravljanja (gl. Plogstedt, op. cit., p. 70).

3. Marx je o pariških komunardih v zgodovinskem boju zapisal: „Nimajo zagotovljenih utopij, da bi jih vpeljevali par decret du peuple. Vedo, da bodo morali, da bi izbojevali svojo lastno osvoboditev (. . .), preiti dolge boje, vrsto zgodovinskih procesov, ki spreminjajo okoliščine in ljudi. Ni jim treba udejanjati nobenih idealov, temveč osvoboditi elemente nove družbe, ki jih nosi v sebi stara propadajoča buržoazna družba sama." (MEGA I/22, p. 143). Nasprotno pa je prvi korak iz dejanskega revolucionarnega boja zagovarjanje idealov tega boja. Proti vsem idealizatorjem — moralizatorjem-dogmatikom ni odveč spomniti na Marxovo in Engelsovo stališče: „Komunizem za nas ni stanje, ki naj bo vspostavljeno, ideal, po katerem naj se ima ravnati dejanskost. S komunizmom poimenujemo dejansko gibanje, ki odpravlja zdajšnje stanje. Pogoji tega gibanja se podajajo iz zdaj obstoječih predpostavk" (MEID II, p. 41, op.)

4. Ch. Bettleheim je v pismu Sweezyu marca 1969 zapisal, da so „tržne forme" sekundaren pojav, da so samo ideks družbenih donosov, in da je „odločujoči tj. prevladujoči dejavnik ni gospodarske temveč politične narave." Sweezyju očita principielno napako, ki vodi v vrsto zmot, da kot „bistveni faktor" ne navaja razrednih odnosov, pač pa tržne odnose. Svoje stališče, v nasprotju s Sweezyjem, formulira takole: „Kar označuje socializem v nasprotju s kapitalizmom, ni obstajanje ali manjkanje tržnih mehanizmov, denarja in cen, marveč obstajanje prevlade proletariata, diktature proletariata."

5. Novotny je na pripravah za oktobrski plenum (1967), ko so se mu tla pod nogami že majala, razdraženo in grobo nastopil proti dopuščanju kritike. Med drugim je dejal: „Negde su govorili kako Partija ne treba da se meša u to (tj. da naj dopušča javne diskusije o demokraciji) i da bi pomalo njena odgovornost trebalo da postane po jugoslovanskom uzoru — vaspitna" (cit. po Jevtić, p. 37).

ŠC ~ EKONOMSKA LOGIKA

Ekonomska logika poslovanja v Študentskem centru. Posledice tega so vidne: neprestani spori okrog cen za hrano, stanarine, kako se bo delil ostanek dohodka Študentskega servisa, na drugi strani pa neusklajeno investicijsko vzdrževanje (toplovod in ogrevanje na splošno, obnova kuhinje, ki se vleče že mesece, ne da bi se začela, „šparanje" pri kuhalnikih, ki se pokvarijo čez eno leto — takoj po izteku garancijske dobe, itd., itd.) in sploh zmeda pri kakršnih koli popravilih, ker kratko in malo primanjkuje denarja za temeljite posege, ki bi med drugim tudi znižali stroške celotnega ŠC, s tem pa tudi relativno pocenili življenje študentom in olajšali delo delavcem v ŠC, kateri so sedaj prisiljeni zgolj krpati že zakrpano. Ekonomska logika, navidezno omiljena z dotacijami za amortizacijo in investicijsko vzdrževanje. Investicijsko vzdrževanje! Vsako leto ga v ŠC planirajo sorazmerno realno (ali pa celo pod potrebami!) in pripravijo tudi predračun. Dotacije, ki pritekajo preko Izobraževalne skupnosti Slovenije — ISS, pa jok! Iz leta v leto do pare enaka vsota, ne glede na bistveno večje in tudi argumentirane potrebe. Kapital funkcionira po svoji logiki — oplajati se in še enkrat oplajati se. Moto vsega je profit. Te dotacije pa so zgolj sredstva za reprodukcijo delovne sile in so zato minimalne. Študentski center skozi svojo osnovno dejavnost (domovi, restavracija, ki naj bi pokrivala notranje potrebe in še nekaj drugih) pač ne more ustvarjati profita in vloženi kapital (dotacije — konstantni kapital) se ne oplaja.

In če hoče ŠC, da je njegovo poslovanje rentabilno (to mora biti, sicer bi intenzivno propadal!), mora iztržiti čim več iz stanarin, skratka iz osnovne dejavnosti. Vendar ima ta vir sredstev svoje meje, v nedogled ne gre (ni šlo npr. 53 % povečanje stanarin aprila letos, kdo bi pa lahko plačal?). In tako samoupravljanje znotraj ŠC postane mesto sindikalističnih bojev. Seje samoupravnih organov ne morejo potekati normalno. Važnejši sklepi so praktično dirigirani z ekonomsko nujnostjo — doseganjem rentabilnosti. Znotraj teh okvirov pa se vsak bori za svoj položaj in ravno tu je vzrok polarizacije v Študentskem centru, tako da so na eni strani delavci, na drugi pa študenti. V situaciji, ko vsi poskušajo urejevati svoj ekonomski in družbeni položaj znotraj Študentskega centra, so si interesi študentov in delavcev objektivno nasprotni. Na eni strani je ŠC delovna organizacija posebnega družbenega pomena z osnovnim ciljem omogočiti študij študentom iz „socialno šibkejših slojev", z reševanjem stanovanjskih problemov in prehrane med študijem. Na drugi strani je to delovna organizacija, kjer delavci ustvarjajo dohodek. Njihovo delo so v glavnem storitve. S tem svojim delom se preživljajo in to večinoma bolj slabo, ker so porabniki storitev (kurjenje, čiščenje, kuhanje itd.) večinoma študenti, ki teh storitev ne morejo plačati v njihovi vrednosti (ali pa še več), ne da bi si trgali drugje (pri hrani npr.!). Študenti niso produktivni, ne ustvarjajo presežne vrednosti in jih kot take ni mogoče izkoriščati1) (sic!), niti vpeljati t.i. „neizkoriščevalskih [illegible]nih odnosov", (vodilo zadnjega pol leta pri nas). Študenti se v teh okvirih postavljajo kot izkoriščevalci delavcev Študentskega centra. Vendar so nasprotja med njihovimi interesi zgolj navidezna. Objektivna so le v okviru ekonomske logike, ki jo je Študentskemu centru postavil kapital. S svojim minimalnim vlaganjem za reprodukcijo delovne sile (zaživljenještudentov med študijem, ko še ne ustvarjajo presežne vrednosti) postavi študente v funkcijo parazita (spomnimo se, katere študente!) in jih kot take tudi označuje (Teleks: Higiena v študentskih domovih, to pa to!). Skupni interes delavcev in študentov v tem položaju je odpravljanje in preseganje teh odnosov, ki jih vsiljuje blagovna produkcija, to pa so interesi delavskega razreda! Dokler med njimi še obstajajo takšna nasprotja, pomeni to samo, da se še ne zavedajo svojega dejanskega položaja. To nezavedanje se potrjuje v sindikalističnemu samoupravljanju, neprestanem razčiščevanju vloge in načina dela Študentskega centra (kar ni nikoli razčiščeno), iskanje rešitve zgolj s povečanjem dotacij2) in neprestanim iskanjem „poti v rentabilnost". V okvirih te ekonomske logike.

Priključitev Študentskega servisa je prišla kot rešitev z neba. Vendar je tudi ta vir začasen. Ta vir je v bistvu del presežne vrednosti, ki jo ustvarjajo študenti z delom v delovnih organizacijah. Drugi del presežne vrednosti ostane podjetju, ki je študenta najelo za honorarno delo. Velikost tega dela presežne vrednosti je odvisna od splošnih gospodarskih gibanj in je večja v obdobju prosperitete. V recesiji postanejo ti študenti odvečna delovna sila3) s tem pa se zmanjša tudi tisti del (znamenitih 10 %), ki gre preko Študentskega servisa v ŠC. Ta „primanjkljaj" bi se (ali se bo) pojavil v obdobju, ki bi Študentski center že tako postavilo v težak položaj. Poleg tega pa teh 10 % „požrešno naskakuje" še UK ZSMS, da bi zagotovila obstoj obštudijskih dejavnosti na univerzi, sedaj predvsem Radia Študent in Tribune. Po vsem tem je jasno, da tudi ŠS ne rešuje ekonomskega položaja ŠC. Rentabilnost svojega dela (torej storitev) lahko ŠC doseže le tako, da svoje storitve razširi na neštudentsko populacijo. Logika tega je: ustvariti več dohodka (preko študentov ga ne more) s širitvijo dejavnosti in zmogljivosti in tako bo žep posameznega delavca manj prizadet. V osnovi pomeni to samo glomazno organizacijo, ki ji je „družba" naprtila na hrbet reševanje študentske stanovanjske problematike in prehrane. Ta rešitev dejansko dokončno loči študentske domove od sfere izobraževanja in se njihovi stroški ne vračunavajo v stroške, ki jih družba pokriva za izobraževanje. S tem to naenkrat ni več družbeni problem (namreč: družba ga ne priznava), temveč samo še problem te organizacije (ŠC). Študenti, ki živijo v domovih (najbolj ogroženi), so tako obsojeni za parazite, delavci ŠC pa jih bodo imeli (te „parazite", namreč) še naprej na svojih hrbtih. Takšno ravnanje bi Študentski center zgolj še bolj zaprlo in osamilo pred celotno družbo.

Samoupravljanje v ŠC samo po sebi, samo s „forumi delegatov", ne bo in ne more najti rešitve ob vseh teh variantah, ki se znotraj istočasno pojavljajo kot delegatsko, poslansko, individualistično ali še kako drugače pripravljene „rešitve". Poudariti je treba: samo po sebi. Kajti kot tako, samo po sebi, samoupravljanje ne obstaja. Je zgolj sindikalizem4), tehnokratizem . . . in odnosi, ki se znotraj tega razvijajo ter uporabljajo samoupravno organiziranost za fasado. Samoupravljanje mora biti tesno prepleteno z bojem delavskega razreda proti buržoaziji, da v perspektivi sam kot razred odmre. Še več — samoupravljanje je bistveni del tega boja in njegovo poglavitno orožje. Zato prvič ni in ne more biti zgolj stvar ene same organizacije, temveč cele družbe, predvsem delavskega razreda v celoti in drugič, to ni samo boj za boljši položaj v okviru obstoječega, temveč je boj za boljše družbene odnose, takšne, ki presegajo sedanje in ki krepijo vladajoči položaj delavskega razreda. Povsod, kjer je podcenjevanje in neupoštevanje razrednega boja odtujilo oblast delavskemu razredu, si ga mora ta z vso silo priboriti nazaj. To je edina pot, ki v končni fazi pomeni odmiranje tudi tega razreda kot poslednjega. V tem boju se mora povezati z vsemi, ki so na njegovih pozicijah, tudi z delom kmetov, študentov . . . To še posebej velja za ŠC v celoti. Razni študentski sindikati (ne glede na to, kako se imenujejo — razne zadruge za študentsko samopomoč itd.) problemov ne rešujejo, postavljajo jih v pozabljene, mrtve kote. Take metode in ideje je treba zavestno odvreči, ker pomenijo samo oviro razvoju družbenih odnosov pod diktaturo proletariata (samoupravljanjem). Uresničevanje skupnih interesov delavcev in študentov ŠC mora potekati v širini celotne družbe, v tesni povezavi z družbenimi interesi (na podlagi razrednih!) na področju celotne sfere vzgoje in izobraževanja. To je popolnoma nezdružljivo s kakršnimi koli fiksnimi predlogi in zahtevami, ki diktirajo ostalemu delu delavskega razreda, kaj mora storiti in kako mora zadovoljiti potrebe v Študentskem centru (organizaciji posebnega družbenega pomena). In ravno v tem je (med drugim) pomen samoupravljanja: ne da eni delavci diktirajo drugim, temveč diktat vseh delavcev, delavskega razreda buržoaziji in vsem, ki mu stojijo nasproti.

ZA DIKTATURO PROLETARIATA S PERSPEKTIVO KOMUNIZMA!

Tomaž Krašovec

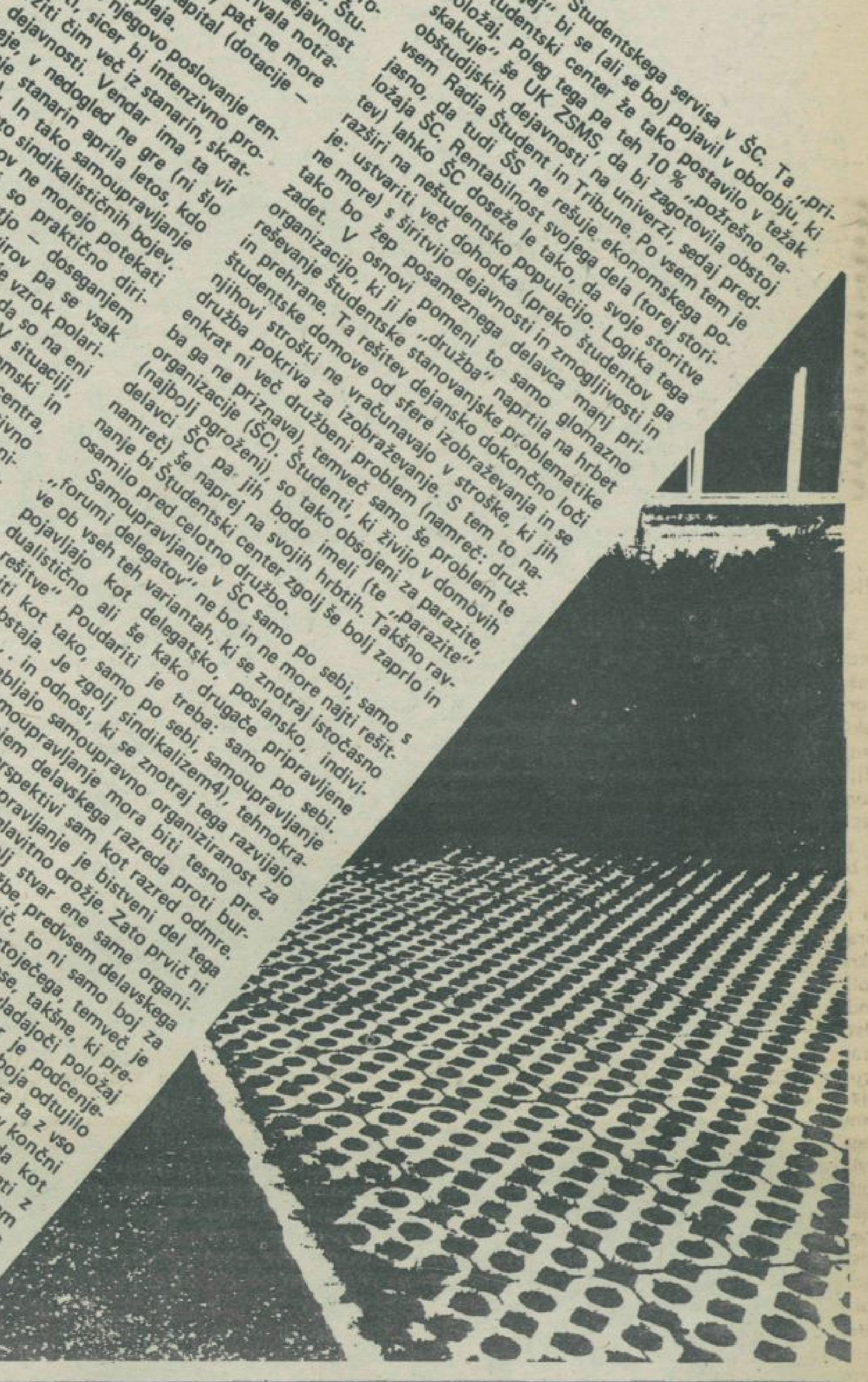

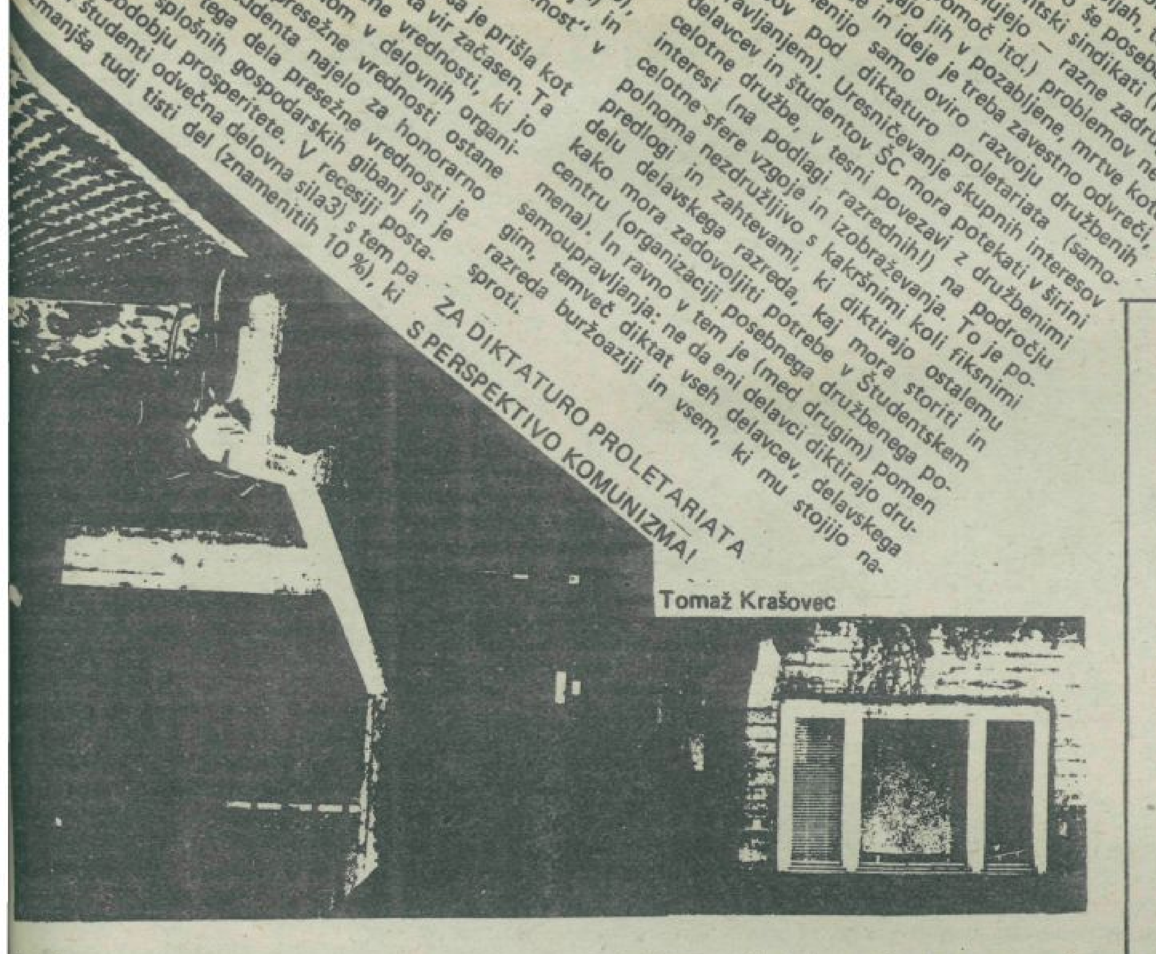

Opombe:

1) Delo študentov preko študentskega servisa tu ni upoštevano, ker se poraja (kot eksploatirano delo) v povsem drugih okvirih. To tematiko bomo obdelali drugič, v eni izmed Tribun v tem študijskem letu.
2) To je nesmisel, ker se tako obstoječi odnosi ohranjajo. Rešitev je zgolj začasna, ker dotacija, katere namen je zgolj reprodukcija delovne sile, ne raste v skladu z rastjo družbenega proizvoda, navadno pa celo stagnira oz. realno pada, kot se je v ŠC dogajalo do sedaj. Nesmisel akcije, ki je usmerjena na dotacije kot končni (oz. edini predstavljivi) cilj, je v tem, da je to korak nazaj.
3) V tem pogledu se razgaljajo posebnosti v produkciji pri nas in načinu reševanja (administrativnega? !) problematike v kriznih obdobjih. Še posebej se to vidi v sedanjem trenutku: ob tem, ko je stopnja rasti zaposlovanja administrativno blokirana (število zaposlenih ni padlo, raste pa število nezaposlenih — tistih, ki so končali šole!), še zmeraj narašča produktivnost in podjetja z obstoječo tehnologijo iščejo predvsem gibljivo in čim cenejšo delovno silo. S tem preprečujejo npr. izpade proizvodnje (gre z nadomestilo bolnih delavcev za tekočim trakom, čim hitrejše opravilo posameznih, začasnih in enkratnih del — npr. za nekaj tednov) Najprimernejša delovna sila v teh pogojih je tista, ki prvič ni vezana in drugič, ki se prodaja za honorar in ne za redni osebni dohodek — to pa so tisti študenti, ki se morajo preživljati z lastnim delom, da študirajo in se bolj ali manj sami reproducirajo (kot visoko izobražena delovna sila) za družbene potrebe. In dejansko: promet (finančni) v ŠS (sedaj še) narašča, ponujena dela pa so za krajše obdobje in slabše plačana. Torej kapital tudi na ta način znižuje stroške, ki jih ima z reprodukcijo delovne sile in to tako, da mu taisti (študenti) ustvarjajo celo presežno vrednost, nimajo pa skoraj nobene izmed pravic, ki izhajajo iz dela. Ko jih kapital ne potrebuje več, se jih kratko in malo znebi (honorarno delo!) in so zato kot taki armada rezervne (začasno uporabne) delovne sile.
4) Primerjaj prej: „. . .samoupravljanje znotraj ŠC postane mesto sindikalističnih bojev".

RAZREDNOST V TOTALITETI UMETNOSTI KULTURE in KRITIKE

(2. nadaljevanje)

Poleg cele kopice tiskarskih napak, ki so se pojavile v prvem nadaljevanju (TRIBUNA št. 2), je vsaj ena taka, ki jo je potrebno javno popraviti, saj bistveno spremeni pravilni pomen. V drugem stolpcu, prvem odstavku, sedmi vrsti je potrebno izraz „samoobstoječa" zamenjati s „samoobtožujoča", saj nočem nikomur in ničemer podtikati božanske moči.

Po uvodu, ki je nakazal smer, je zdaj potrebno zakoličiti polje umetnosti — estetskega. Gre za to, da se definira tisto, na kar mislim, ko rečem „umetnost kot estetsko"; torej to, kar umetnost JE, za njeno bit. Pri začetnem opredeljevanju estetskega je treba imeti stalno na umu, da je izoliranost predmeta samo metodološki pripomoček, ki bo omogočil preciznejše uzrtje umetniškega kot takega abstraktno, medtem, ko bo šele nadaljnja analiza umestila ta abstraktum v družbeno realnost in ga s tem konkretizirala. Seveda bodo s tem te prvotne opredelitve dialektično presežene, toda najprej je sploh treba imeti tisto, ki bo en pol preseganja.

Za izhodišče mi bo služila Bensejeva estetika (1.), to pa zato, ker vsaj v svoji začetni fazi razvija ontološki status estetskega v odnosu do realnega v kozmološkem pomenu te besede. Benseju so ta osnovna ontološka načela seveda služila predvsem kot izhodišče za formacijo centralnega problema njegove misli, to je informacijske estetike, zato so za naše namene sicer nepopolne, dajejo pa primeren začetni impulz v ontološko.

Estetika kot teorija (ontologija) umetnosti temelji na estetski sodbi in njenem polju refleksije. Umetniško delo „je posve shvačeno jedino kao svjesni događaj naše inteligencije i samo u stanju suda, teorije, uopče deluje na duh . . ." (2.) Predmet estetike ni umetniško delo, (to je predmet filozofije umetnosti) ampak „estetika iz predpostavljene umjetničke produkcije tek stvara predmete svojih iztraživanja." (3.) Toda estetskim predmetom je potrebna realnost umetniških del. Realnost je že en modus biti, namreč biti fizikalnega sveta. Ni pa realnost modus biti estetskih predmetov, je samo njihov pogoj. Da bi našel modus biti estetskih predmetov, je Bense klasični kategorialni aparat za ontološki opis — nujnost, realnost in možnost — ki je bil v veljavi od Aristotela do Hartmana, in ki ga je s kategorijama sonujnost in somožnost dopolnil Oskar Becker, dopolnil s kategorijo sorealnost. (4.) Sorealnost je modus biti estetskih predmetov in s tem tudi modus biti umetniškega dela. Umetniško delo sicer mora biti realno obstoječe, toda kot umetnost se izkazuje edino skozi modus sorealnosti. Estetika je dejansko analiza biti, ontologija, saj je njen predmet ravno ta modalnost. Adekvatno soočanje z estetskim torej ne more biti opažanje realij, temveč modusa sorealnosti.

Naslednja stopnja je zaris tega ontičnega polja kot polja znakovnosti. Same modalnosti se ne more opažati, ona se lahko konstatira. „Ono što se pri estetičkom opažanju na umjetničkom djelu opaža, to su znakovi bitka; jer svi su znakovi bitka." (5.) Sorealnost je modalnost estetske biti in ta modalnost se javlja kot znak. Znak je torej tisti, ki nas ločuje od biti. Znak nas opozarja na prisotnost biti, nato pa nas s poljubnostjo kot plašč zavaruje pred njo. Ta poljubnost je opredeljena s tolmačenjem, kajti: Estetsko opažanje kot konstatacija znakovnosti „odkriva ovdje odmah napola otvoren, a napola prikriven postupak tumačenja." (6.) Smisel tega je, da sama konstatacija, zaznavanje znakovnosti še ne razkriva sorealnosti kot znaka biti, pač pa da šele tolmačenje realno zasidranost znaka povede v njegovo estetsko bit — sorealnost.

Estetsko opažanje je po svojem odnosu do estetskega enako estetskemu ustvarjanju. Pri estetskem ustvarjanju gre ontično za prehod iz realnosti v sorealnost, za prehod v antropološko. Realnost je v svoji ontičnosti neodvisna od subjektove prisotnosti, intencije; nasprotno pa se sorealnost vzpostavi šele s človeško intencijo. Ta intencija je potrebna tako pri estetskem ustvarjanju kot pri estetskem opažanju. V obeh primerih je to ustvarjalnost. Šele ustvarjalnost, tolmačenje znakovnega, določa subjektov odnos do umetniškega dela kot estetski odnos. Šele tako se umetnost dojema kot umetnost.

Iz take zastavitve znakovnega bi lahko izhajalo, da je vsako znakovno ustvarjanje že nujno umetniško ustvarjanje. A tudi vsakdanji jezik je znakovni sistem, pa zato še ni umetnost. Tak jezik je ontično postavljen v realnost in kolikor je postavljen v realnost, je njegovo tolmačenje enoznačno, sorealnost, ki jo kljub temu vzpostavlja, pa je nujna sorealnost. Taka sorealnost pripada vsej realni sferi v kolikor se ta pojavlja kot znak in taki sorealnosti pravimo funkcionalnost. Sorealnost kot modus estetske biti pa je slučajna sorealnost — (7.) tolmačenje njene znakovnosti ni enoznačno.

Nadaljnja specifikacija znakovnosti je odkritje Charlesa W. Morrisa in v Bensejevem sistemu na semantičnem polju izvršuje podobno funkcijo kot realnost in sorealnost v ontološki dimenziji. Gre za jasnejšo razmejitev realnih in sorealnih znakov. Rečeno je že, da so realni znaki enoznačni, da je sorealnost realnosti nujna sorealnosti, da pa so sorealni znaki mnogoznačni, da je umetnost slučajna sorealnost. Gre za to, da se klasifikacija izvrši na ontičnem polju obeh vrst znakov — semantično.

Primer iz realnosti je zapornikovo trkanje po steni iz sosednje celice. Glasovi, ki se slišijo, so nosilci znakov. Glasovi označujejo trkanje. Trkanje je designatum glasov. Znaki trkanja pa posredujejo sosednjega zapornika. Zapornik je denotatum. (8.) Jasno je, da je v tem primeru nujna le faza designacije, medtem ko se o vzroku, zaporniku lahko motim. Zneske lahko oddaja tudi stroj. To je že omejena nezmožnost znaka realnosti, da bi bit razkril enoznačno, ki se lepo odčituje tudi v kvantni fiziki. Spektralna linija designira frekvenco, a ne denotira enoznačno atoma . . . Vsaka slika je eo ipso lažna . . . Realni znaki imajo izrazit designatum, toda nimajo izrazitega denotatuma. (9.)

Če shematiziramo Bensejeve izjave dobimo: Obstoječe je znak realnosti in ralnost je znak biti. Osredotočimo se na prvo polovico. Glas (spekter) je znak trkanja (frekvence). Trkanje (frekvenca) je designatum glasu (spektra). Obstoječe je enoznačno (funkcionalno) obrnjeno proti realnosti. (Zaradi te enoznačnosti v praksi zamenjujemo eno z drugim in obstoječe, v resnici ontično polje realnosti, zamenjujemo z realnostjo, v resnici modusom biti). Obstoječe nujno kaže na realnost. Zato je sorealnost v realnosti nujna, znakovnost te nujne sorealnosti pa funkcionalna. Obstoječe je ontično polje realnosti.

Pri umetnosti pa gre modalno za prehod iz realnosti v sorealnost. To pomeni, da tematika — obstoječe preide v sorealnost. Sama tematika je za umetnost nebistvena. Zaradi prehoda realnosti v sorealnost pa se v znakovnem premesti dominacija designate v denotato. Ravno faza prehoda realnosti v sorealnost je designacija. Za sorealni znak je designacija že preteklost, njegova naloga je le še denotacija. Če prvo shemo, ki velja za realnost, priredimo za sorealnost dobimo: Prva polovica, tematika je znak sorealnosti, je za umetnost že mimo. Dejansko smo samo še pred sorealnostjo kot znakom biti. Sorealnost se omejuje na denotacijo. Znak je v sorealnosti tisto, kar je v realnosti obstoječe.

Iz dejstva, da je v sorealnosti v ospredju denotacija, torej razkritje biti, bi sledilo, da umetnost tudi dejansko razkriva bit. Toda pri tem se pozablja, da je sorealnost umetnosti slučajna sorealnost, da je njeno ontično polje — znakovnost mnogoznačno. To je tisti že omenjeni plašč, ki nas varuje pred bitjo. Če nekoliko razširim: Realnost je enoznačna po eksistencialnosti, torej v odnosu do obstoječega, ne pa po ontičnosti, torej v odnosu do biti. Pri sorealnosti pa je eksistencialnost, odnos do tematike nebistvena, njena ontičnost, torej odnos do biti pa je mnogoznačen.

Umetnost je v vsakem primeru denotacija. Tudi umetniška dela, ki so na videz omejena na tematiko, zgodbo, mimesis, predvsem denotirajo. Tematika, eksistencialnost je v vsakem primeru nebistvena, je samo gradivo za znakovnost, katere bistvo pa je vedno mnogoznačno denotiranje biti. Videz, da je tematika bistvo umetniškega dela, sprejemanje tega videza za resnico, je posledica bodisi lenobe človeškega duha, bodisi dogmatičnih predpostavk teoretikov umetnosti v preteklosti. Če bi bila tematika bistvo umetnosti, bi to pomenilo znakovno enoznačnost v odnosu do sveta, saj bi se ta skozi umetnost enoznačno označeval. To je lenemu duhu najlažja pot. In to je zabloda vsake gnoseološke estetike, ki je zaradi napačne predpostavke nato „pravilno" sklepala, da je umetnost v spoznavanju sveta inferiorna — gnoseologija inferior. Doslej so umetnost diskvalificirali vedno, kadar so jo karakterizirali z gnoseološkega stališča, kadar so jo ocenjevali s stališča realnosti, kadar so opazovali njeno aksistencialnost.

Prvi tak primer je Platon, ki je umetnost izgnal iz Države, ker jo je določal kot mimesis. Toda že pri Platonu se opazi prisotnost drugačne analize, ko zarisuje specifično polje umetniškega z mislijo, da pri pesnikih njihov cilj ne gre pred samim delom, da so pesniki torej v enotnem. To pomeni, da se pesniška umetnost umika analizi ciljev kot realij. Še močneje pa je ontološkost izražena v lonu, kjer poudarja pomembnost kako? pred kaj?, kjer tore „pozablja" na mimesis, tematiko. Jasna je Baumgartnova diskvalifikacija. Hegel pa je prvi resnično izpostavil ta problem. Samo, da ga je, kot mnoge druge, obrnil na glavo. V resnici ne gre za smrt umetnosti, pač pa za smrt gnoseološkega pojmovanja umetnosti. Pravilno je ugotovil, da nad umetnostjo, čutnim, vse bolj prevladuje racionalnost. Zaradi predpostavke, da je umetnost ontična tematika, čutnost, je sklepal, da umetnost kot taka umira in da se morebiti rojeva nova umetnost. Nezavedajoč se tega, pa je s tem umoril izhodišče lastne predpostavke. V resnici je nakazal spremembo odnosa do umetnosti, odnosa, ki je doslej pojmoval umetnost po tistem, zaradi česar še ni bila umetnost. Umetnost v resnici že več čas ni čutno svetenje ideje, (pri Heglu je seveda ideja — duh ontično polje realnosti in ne dejanskost) torej čutnega svetenja dejanskosti, in da je torej sprememba, ki jo je zaznal na umetnosti, v resnici sprememba odnosa do nje. V resnici je s smrtjo mišljena smrt gnoseološke estetike. Tako je jasno, da umetnost nikoli ni bila gnoseološka, da je bil gnoseološki samo odnos do nje, ki pa se je izkazal estetskemu neprimeren. Dejansko obstaja le ontološka umetnost in tej umetnosti edino ustreza ontološka estetika.

Tako razumevanje umetniškega, estetskega kot specifične racionalnosti, je utemeljeno ravno v današnjem položaju umetnosti. Golo čutno, nereflektirano sprejemanje je pogoj za uspešno delo najrazličnejših manipulantov, ki na najrazličnejših nivojih in na najrazličnejše načine manipulirajo z umetnostjo. Cilji takih manipulacij so lahko kakršni koli, saj ni bojazni, da bi se skozi nereflektirano čutnost razkrili. Že iz tega pa lahko zaključimo naslednje:

— Za sprejemanje estetskega je potrebna določena umska sposobnost. Na prvi pogled se zdi, da je ta teza elitistična in nedemokratična. Toda premislimo malo bolje. Za elitistično in nedemokratično jo lahko razglasi samo tisti, ki se boji, da bi mu taka sposobnost drugih lahko škodila, torej tisti, ki minipulira množice (tudi) skozi umetnost. Vzdrževanje nevednosti med ljudstvom je klasična metoda totalitarističnega vlaganja na vseh nivojih, ne samo na državnem, čeprav je tam, vsaj za nazaj najjasneje razvidna. Diskreditiranje racionalnosti je tipična poteza tistih, ki to vednost, informacijo imajo in se z njo okoriščajo na račun tistih, ki je nimajo.

OPOMBE:

1. Max Bense: Estetika, Rijeka 1978 (Aesthetica, Baden — Baden 1965) predvsem njen prvi del.
2. ibid, str. 14
3. ibid, str. 19
4. ibid, str. 22
5. ibid, str. 37
6. ibid, str. 38
7. ibid, str. 25
8. ibid, str. 48
9. ibid, str. 19

(se nadaljuje)

Andrej Drapal

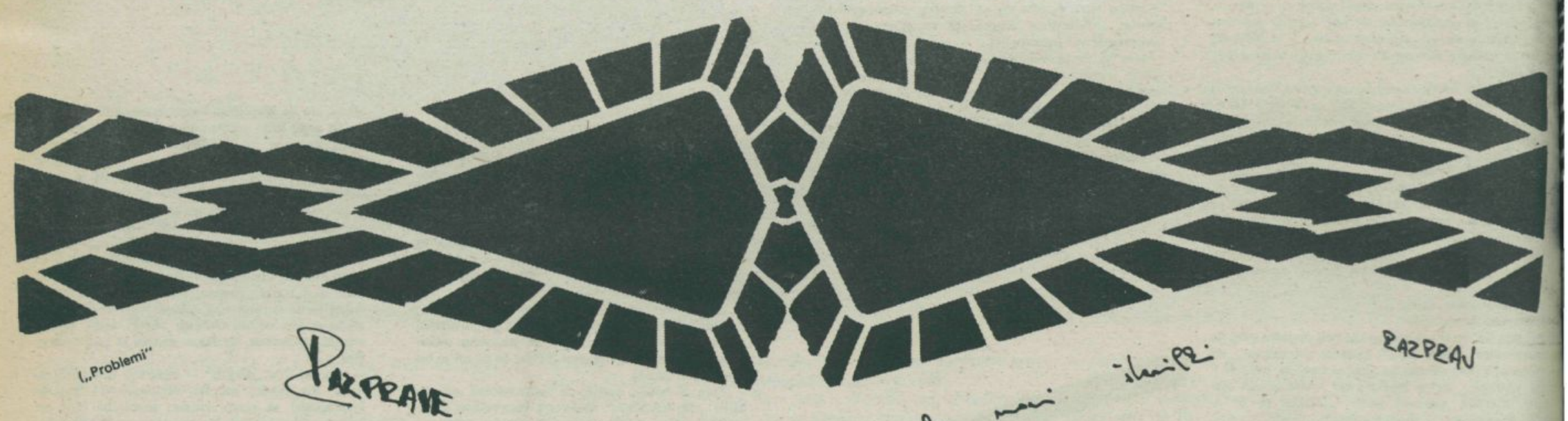

(„Problemi"

201-202, avgust-september 1980)

V osrednjem slovenskem dnevniku že spet niste zasledili niti vrstice o tem, da so izšle nove „Razprave". To seveda niti najmanj ne čudi tistih, ki se spominjajo, da „Delo" doslej še nikoli ni recenziralo „Problemov-Razprav", čeprav dosledno opozarja na izid novih številk „Problemov—Literature". Ta doslednost kulturniške politike je doslednost vztrajnega zavračanja sleherne historično materialistične teorije, ki obračunava z vladajočo meščansko kulturniško ideologijo ugnezdeno v dnevniku, v katerega glavi piše, da je glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva. Kulturna redakcija največjega slovenskega dnevnika ne moči le o Razpravah, temveč tudi o „Časopisu za kritiko znanosti".

To je že stara zgodba. Čas pa je, da ta molk interpretiramo tudi kot molk, h kateremu je idealistična kultura prisiljena, saj se pred materialistično teorijo ne more braniti na torišču besede. (O materialistični teoriji bi zmogla ta kulturniška politika govoriti le, v kolikor bi njene besede politično funkcionirale že kot dejanje; torej tako, da bi teorijo napadla, obsodila . . .) Njen molk je moč teorije. Kaj naj si mislimo o teoriji, ki bi jo bilo mogoče povzeti na eni tipkani strani kakor kakšno „Muharjenje"?

Zato je recenzija nemogoča zvrst zapisa. Tembolj to velja za pričujočo številko „Razprav". Na strani 113, kjer Josip Pajk začenja zapis o knjigi „Gledališče kot oblika spektakelske funkcije" Zoje Skušek—Močnikove, je zapisano:

„Za materialističnega pisca je že na slogovni ravni takorekoč „zadeva okusa", da se v zapisu o kakem delu ne govori neposredno o tem delu; to kajpada ne pomeni, da velja zato govoriti o čemerkoli; govoriti je treba o stvareh, ki jih obravnavano delo prav ob tem, ko jih „v" njem ni, predpostavlja kot pogoj za svojo berljivost. „Kritika" tako ne govori več „o" delu iz varne distance nadrejenega razsodnika, marveč se prav skoz navezavo na to, kar ostaja v obravnavanem delu „neizrečeno", (če se že hoče: prek njegovega manka) postavlja na isto raven z njim. O delu ne govori prav zato, ker ga neposredno nadaljuje z zapolnjevanjem oziroma premeščanjem njegovega manka".

Dvakrat nemogoč posel torej, poskušati recenzirati teorijo, katere srž je premeščanje manka njenega Drugega! Pa vendar, v trenutku, ko vržemo puško v koruzo, vidimo, da je bil nemogoči posel pravkar opravljen: temeljni teoretski dosežek, ki ga prinašajo pričujoče „Razprave", je prav premestitev znotraj polja, ki ga teoretsko obdelujejo, prelom, ki vpeljuje razsežnost realnega. Srečanje z realnim pa je, kot boste nemara izkusili, zgrešeno srečanje.

In kje da se ta razsežnost še posebej lepo vidi? Tam povsod. V rubriki „Branje" je že na delu in se nič več ne „vpeljuje". Vprašanje, postavljeno na 81. strani, ali je „realizem" lahko koncept materialistične teorije „umetnosti", je možno šele iz perspektive, ko je ta razsežnost že vpeljana in ko je oko spet na podobi Gustava Courbeta „Slikarjev atelje". Lalanque' je jezik, „tema" Močnikove „razprave" je že drugje; uveljavlja prelom glede vprašanja nemožnosti metagovorice. Za rubriko „Razpust" (gre seveda prav za Lacanov razpust Pariške freudovske šole) bi se zdelo, da je le komentar, pojasnilo, če bi rubrika ne bila možna šele iz vsega, kar ji sledi. Tako da začetna rubrika, „Prispevki k historičnemu materializmu", kjer objavljata svoji obdelavi ideoloških diskurzov Zoja Močnik—Skuškova in Nenad Miščević, dobesedno predpostavlja rubrike, ki ji sledijo. Predvsem seveda prevoda udeležencev nedavnega kolokvija o pluralizmu na FF iz časopisa „Ornicar?", Jacques—Alaina Millerja in Alaina Grosrichardа, pa še nekaj malega, medtem ko nekatere druge rubrike prestavi/odstavi.

Na koncu je nuja pohvaliti zaključno rubriko „K problematizaciji šole", kjer je jasno pokazano, kako usmerjeno izobraževanje premosti razcep v subjektu in krepi otrokov jaz in se s tem dejavno vključuje v stabilizacijska prizadevanja.

Jožko Muha

NA koru POET

Dandanašnji živimo, vsaj kar se umetnosti tiče, v zanimivih časih. Že ranjki Hegel je v davnih časih napovedoval, da bo umetnosti konec; ta konec se je dejansko začel dogajati v otroških letih dvajsetega stoletja s pojavom avantgard. Totalna delitev dela, pogojena z razvojem produkcijskih sil, je umetnost pahnila v neodvisnost od materialnega sveta, s tem pa tudi v popolno izolacijo in nerazumljenost. To pa teti umetnosti ni bilo všeč, zato je sklenila, da pozabi na svojo meščansko preteklost, se spusti izpod oblakov, neha vohati mokrocveteče rožce poezije in postane družbena, materialna sila. Tako smo po eni strani priče zanimivemu procesu, ko umetnost skuša premagati dolgčas, sterilnost in stereotipnost vsakdanjega življenja in le tega spremeniti v umetnost, ugodje in uživanje. Povsem naravno je, da se je zaradi tega morala povezati z revolucionarno teorijo in tako postala prava revolucionarna sila, nevarna vsakemu totalitarnemu sistemu, zato jo je večkrat dobila po nosu; spomnimo se samo konstruktivistov v Sovjetski zvezi in francoske študentske revolucije 1968.

Po drugi strani pa še vedno obstajajo ljudje, ki pišejo literaturo; vendar pri teh tekstih ne gre za vzpostavitev kake večne lepote ali absolutne resnice. Opazno je močno brisanje meje med poezijo in teorijo, nekakšna scientizacija umetnosti, ki ne dopušča iluzije o lepi duši človekovi. Poezija, ki na prvi pogled nima nobene zveze z družbenim angažmajem, v resnici dela na razbitju konvencionalne oblike zavesti, hoče, kot je zapisal nek pesnik, za drobec pomnožiti srd v svetu. Pisanje se spremeni v tkanje teksta, ki je dvojen, shizotekst, ki ruši veljavne kulturne vrednote, pa jih hkrati vzpostavlja in živi na razpoki med tema dvema konstituantama, je tekst-zaužitek, če hočete, in se ravno zaradi tega ne more sprijazniti z godljo sterilnosti, v kateri se je rodil.

Ves ta dolgi uvod je bil potreben za razjasnitev položajev, s katerih sem bral zadnjo pesniško Cirila Zlobca po imenu Glas. Osnovni problem njegove poezije je človek kot individualno bitje, z vso svojo osebnostno zmožnostjo doživljanja sveta. Umetnost in poezija se zreducirata na golo nizanje podob in asociacij, ki jih pesnik notranje uredi in nato razkaže bralstvu predvsem z željo, da razjasni samega sebe in svojo notranjost. Njegove pesmi so polne retoričnih vprašanj usodi, ljubezni in življenju. Ta vprašanja so podrejena strogi logiki črke; med besedami ne prihaja do kakih globljih zvez ali oblik reda. Tako so sicer razpuščeni teksti oropani ene bistvenih kvalitet, namreč tiste bizne igre med pomenom in zvokom, ki omogoča skrivnost. To ni poezija, ki bi ji prisluškovali, tiho, zbrano branje, ki odpira nove svetovne in razkriva stare; Zlobčeve pesmi nas enostavno zaprejo, aretirajo v svoj lasten prostor, ki je določen z diktatom avtorjeve osebnosti. Nenadoma smo na milost in nemilost izročeni ideološkemu govoru, ki se je našemil v pesmice in nas jaha v imenu umetnosti. Za masko se v našem primeru pokaže izjemno preračunljivo izbrana besada, ki daje vtis veličine. Če naprimer rečem ji „O mater so svinje ljudje, kar me noben ne mara", me boste vsi imeli za zopernega alieniranega sivčka. Če pa ta stavek poetično zakamufliram v (iz mene glas naštetih juter vstaja (ko zdaj sam in gol potujem) skozi tesnobo sebe (a ne morem se povzpeti v poldne) itd. se v dani družbeni situaciji prelevim v pesnika.

Če človek prebere zbirko v enem šusu (in to se v našem primeru da) mu težka slovesnost besed pusti občutek, kot da se je ravnokar vrnil od popoldanskih pobožnosti, kjer je prisostvoval litanijam. Očitno je, da družbeni proces, ki se mu reče NOB in je porezal peruti vladavini katoliškega ovna, ni zmogel odpraviti globalnih družbenih procesov, ki sproščajo potrebe po večnosti in vrhovni inštanci. Prostor, namenjen bogu, hoče tu zasesti poezija, se po svoji patetično globoki obliki, resnosti sloga, ki naj bi dal besedam težo in jih potegnil iz vsakodnevne banalnosti, spremeni v nagovor „močnega drugega", kot bi temu rekli lacanovci. Ravno svečeniški ton omogoči lirskemu subjektu, da iz samega sebe naredi preroka, ki je sam sebi zadosten. Nobene komunikacije ne rabi, drugi ljudje so lahko le simboli v njegovi kao-notranjosti, zaprti sami vase, v večnih krogih vrteči. Tu se jasno soočimo z narcizmom, ki je hkrati vzrok in posledica že prej omenjenega stanja. Pesnik nas že takoj na začetku zbirke prouči, da je Ciril Z. posledica paritve med žalostnim moškim in plodno žensko, zvemo tudi, da se to zgodi le enkrat na tisoč let. Mož očitno meni, da je nekaj višjega, posebnega, morda celo višjega in ima zato vso pravico, da se zapre v svoj lepi notranji svet in se tu ogleduje. Tako ostaja poezija ujeta v lastnino, produkt tistega svinjskega razvrata s privatno lastnino, v katerem se spočenja avtor, lastnik duše, ki je korupcija oblasti. Vrtenje v začaranem krogu notranjosti proizvaja topel in varen prostor, igro besed, ki z zunanjim, krutim svetom nima nobene zveze. Nobene možnosti preboja ni v tej poeziji; ravno ritje onemogoča pojav kakršnekoli strasti ali užitka v tekstu: zato Zlobčeve pesmi ostajajo sterilne, hočejo biti himne ljubezni in življenju, a se sprevržejo v svoje nasprotje.

Ti teksti so živ dokaz, kako nekaj lahko ima formo poezije, a to še zdaleč ni; opraviti imamo bolj z družbenim fenomenom, saj tovrstna – tudi institucionalna prizna-produkcija laži predstavlja del nadstavbe vladajoče generacije, ali bolje, sloja. Ta generacija je uspela narediti svojo revolucijo; tragično pa je, da so z revolucijo morali prevzeti položaje. Edini možen pogled s teh pozicij je, da se nič ne sme premaknit, ker to lahko spodkoplje oblast. Eros revolucije je zamenjala tlaka vsakdanjega življenja; ker je le-ta dolgočasna, je treba iz nje narediti mitologijo (produkcija lažij), isto je treba predelati tudi zgodovino, ki je v svoji mladosti pomenila revolucijo, a se je na stara leta spremenila v stabilizacijo. Po eni strani je zato nujno nenehno spominjanje na zares herojske žrtve preteklosti, po drugi pa sentimentalno, starčevsko gledanje na življenje, ki odteka in se znova rojeva. Po mojem mnenju to ni posledica biološke starosti, temveč zakrnelosti načina življenja. Ali človeku tudi po burnih, mladih letih ostane v življenju še kaj življenja (poesis), je vprašanje odgovornosti do samega sebe; za mladostjo nima smisla jokati, ona ni nič kriva, kriv je svet (=mi), in, posredno tudi Ciril Zlobec, ki mu je nasedel.

MIHA KOVAČ

DOGODIVŠČINE V TIVOLIJU

(Original: Les nouveaux philosophes dans le Tivoli")

FREUD za otroke

POSVEČENO SIGMUNDU F.
RESNIČNO ODRASLI OSEBI

TRIBUNIN STRIP V NADALJEVANJU

TRETJE NADALJEVANJE

LUISE ARMSTRONG – tekst
Whitney Darron, st. – risba

PREVEDLA IN PRIREDILA zdenka p. v.

0→

Če si predstavljaš, da večji zmaj premaga manjšega in ga raztrga na kosce, potem si MAZOHISTIČEN.

1→

Za tem so skriti OBČUTKI KRIVDE zaradi tistega, kar želiš storiti svojemu zma . . .ah, očku.

←2

To tudi pomeni, da te je STRAH tega, kar bi rad počel z mamico.

3→

Torej, če se zdaj na zdaj ne želiš več igrati zdravnika s Suzi, potem je to UMIK.

←4

To pomeni, da se ne znajdeš več.

5→

Potem te mamica in očka odpeljeta na PSIHOTERAPEVTSKO ZDRAVLJENJE.

←6

Mož v naslanjaču se imenuje PSIHOTERAPEVT.

Tebe bo imenoval NEVROTIKA.

7→

←8

Če te med obiskom pusti sedeti, se to imenuje TERAPIJA. To pomeni, da mu lahko pripoveduješ o Suzi.

Če moraš leči na kavč, se to imenuje GLOBINSKA ANALIZA. Če mu zdaj želiš pripovedovati o Suzi, to označi kot ODPOR.

9→

←10

To pomeni, da se svojim OJDIPOVSKIM PROBLEMOM izmikaš.

Oporekanje je zanj izraz jeze.

11→

←12

Vzrok, zakaj to psihiatru nič ne pomeni, je HONORAR.

Tvoj SAMOOBČUTEK VREDNOSTI poveča to, da plačaš.

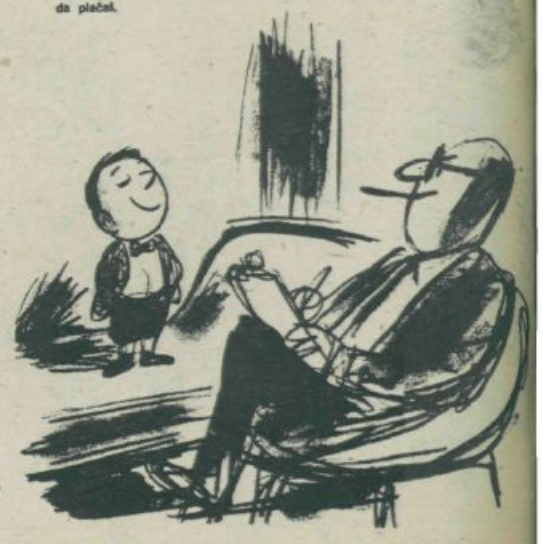

13-